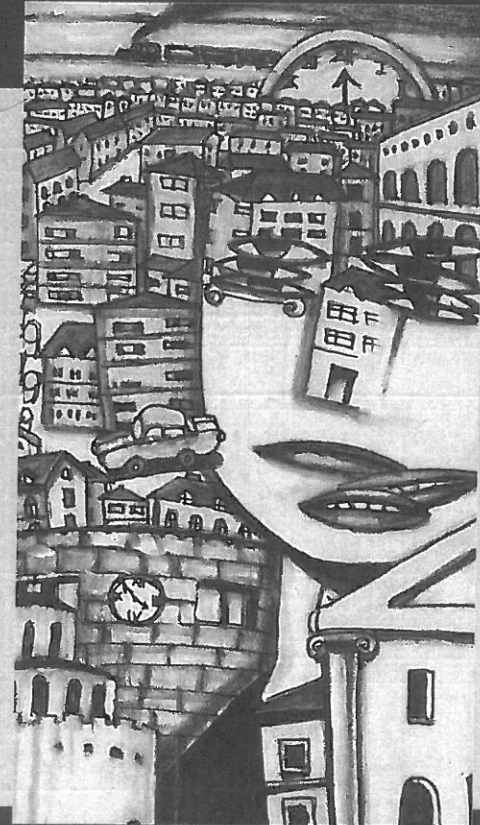

Lewis Mumford

Tarih Boyunca Kent

Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği

İngilizceden çevirenler:
Gürol Koca & Tamer Tosun

TARİH BOYUNCA KENT • Lewis Mumford

Ütopyaların merkezinde hep bir kent tasarımı bulunmasına şaşırmalı mıyız? Kentin aracılık ettiği süreçler, yerine getirdiği işlevler ve insan hayatı üzerindeki etkileri düşünüldüğünde bu hiç şaşırtıcı değil. Elbette kent sadece maddi yapılardan ibaret değildir. Fiziksel bir bütünlüğe ve somutluğa sahip en büyük toplumsal birim olmasının yanı sıra, kent geniş bir toplumsal ilişkiler ağının hem yaratıcısı hem de düğüm noktasıdır. Göçebenin kışlağında ve köyden farklı olarak, insanın “kendisi gibi olmayan” ile, “yabancı” ile karşı karşıya geldiği, ilişki kurduğu ve birlikte yaşadığı yerdir. Rousseau’nun deyişiyle, “köyü, kasabayı evler oluşturur, kenti ise yurttaşlar.”

Öyleyse, Platon’dan Thomas More’a, Fourier’den bugüne, daha iyi bir dünya düşlemeye girişenlerin, hayallerini somutlaştırıp ayrıntılandırırken bir kent çizmeye başlamalarına şaşırılmamalı. Belki de, asıl kent üzerine kuramsal araştırmaların göreceli olarak azlığına şaşmak gerekiyor.

Kent planlamasından, kültür ve sanat tarihine, teknolojiden, toplumsal eleştiriye uzanan geniş bir alanda çalışmış olan Amerikalı düşünür Lewis Mumford’ın başyapıtı, *Tarih Boyunca Kent*, işte bu ihtiyacı karşılama doğrultusunda atılmış ilk ve dev bir adım.

Bu kitapta Mumford hem kentlerin evriminin tarihini hem de odak noktasında kent olan bir uygarlık tarihi yazıyor. Kentin yaratıcı ve yıkıcı imkânlarının izini tarih öncesine kadar sürerek okuru Mezopotamya ve Mısır’dan yola çıkarıp, Yunan, Roma ve ortaçağdan, Avrupa monarşilerinin başkentlerinden ve sanayi kentlerinden geçirerek, günümüz dünyasındaki yol ayrımının başına getiriyor. İnsanın “başkası” ile bir arada bir düzen kurması ve bir hukuk oluşturması, işbirliği ve iş bölümü sayesinde müthiş bir yaratıcı enerjiyi açığa çıkarması bu tarihin bir yüzü ise; iktidar, savaş, hiyerarşi ve aşırı mesleki uzmanlaşma aynı tarihin diğer, karanlık yüzünü oluşturuyor. Tapınağı, kalesi ve surlarıyla neolitik kent de, merkezi izdiham yüzünden tıkanmış, dört bir tarafa banliyolarıyla yayılan ve bugünün şekilsiz kenti de bu iki yüze sahip. Ancak yaratıcı ve yıkıcı güçlerini kat kat artırmış bugünün kenti, organik bir sınır tanımayan yayılmasıyla, hem toplumsal bir çözülmenin eşliğinde hem de bütün bir gezegenin ekolojik sistemini altüst etme riskini taşıyor.

Tarih Boyunca Kent, imkânların ve risklerin devasa boyutlar kazandığı bu yol ayrımında insanları düşünmeye, tartışmaya ve tavır almaya çağırان bir kitap.

Tarih Boyunca Kent yalnızca kent tarihi değil; aynı zamanda üst düzey bir ahlak felsefesi ve bir tür tragedya.

The New York Times Book Review

Bir nesil boyunca Lewis Mumford, daha önce hiç yapılmamış bir kültür eleştirisi toplamı üretti. Mumford’ın bakış açısı geniş, ama derindi; yazar teknolojinin, sanatın ve ulusal politikanın dinamikleri kadar kökenlerini de inceledi, ancak genel fikirlere hep sadık kaldı; dikkatini Amerika’ya yoğunlaştırdı, ama eserlerinin her bir sayfası bir dünya vatandaşının sağduyulu ve tutkulu kaygılarını dillendiriyordu.

Waldo Frank, *Saturday Review*

AYRINTI • "AĞIR" KİTAP
İSBN 975-539-276-9

9789755392769

hatta buna rağmen İspanya ve Latin Amerika, Filistin, Doğu Avrupa, Sovyet Rusya gibi önemli toprak parçalarını dışarıda bırakmama neden oldu: Bu eksikliklerden dolayı müteessirim; fakat çalışma yöntemim kişisel deneyimlere ve gözlemlere, kitapların yerini tutamayacağı bir şeye dayandığı için bu eksiklikleri gidermek bir ömür daha harcamayı gerektirirdi.

¹² *Tarih Boyunca Kent*'in, *The Culture of Cities* adlı kitabımın kısa tarihsel bölümlerinin yerini aldığını belirtmem gerekiyor. O kitabın sözü konusu dört bölümünden parçalar, öncekinin iki katı kalınlığındaki bu kitabın on sekiz bölümüne dağılmış durumda. Okur, bambaşka bir yapının altında korunup kalmış daha eski bir binanın kalıntısına rastlarsa (Roma'da Servius duvarının bir kalıntısına rastlamak gibi) lütfen beni yersiz bir tutuculukla suçlamasın. Bu parçalar, daha iyisini yapabilecek kadar yetenekli veya geliştirebilecek kadar donanımlı olmadığım için oldukları gibi kaldılar. Kanımca, bu şekilde korunarak alınmış malzeme kitaba, bütün alanı buldozeriyle dümdüz eden bir müteahhit gibi davranarak önceki yapıyı yok saysaydım sahip olamayacağı bir organik bütünlük ve sağlamlık kazandırıyor. Kitap bu özelliğiyle kentin tarihsel gelişimini de simgesel olarak yansıtmaktadır.

L. M.
Amenia, New York

Kutsal sığınak, köy ve müstahkem yer

A. TARİHTE KENT

Kent nedir? Nasıl ortaya çıktı? Hangi süreçleri daha da ileriye taşır, hangi işlevleri yerine getirir, hangi amaçları karşılar? Görünümlerinin hepsine uyan tek bir tanım yoktur ve tek bir betimleme onun embriyonik toplumsal çekirdek halinden olgunluk evresindeki karmaşık biçimlerine, oradan da son dönemlerindeki fiziksel çözülmeye kadar geçirdiği bütün dönüşümleri karşılayamaz. Kentin kökenleri karanlıktadır, geçmişinin büyük bir kısmı yeniden ortaya çıkarılamayacak şekilde gömülü veya silik durumdadır ve gelecekte nasıl bir hal alacağını kestirmek son derece zordur.

Kent ileride yok mu olacak, yoksa dünya tamamen devasa bir kent- sel arı kovanına mı -ki bu da başka bir yok olma biçimidir- dönüş- cek? İnsanları kentlerde yaşamaya iten ihtiyaç ve arzular, yani bir za- manlar Kudüs, Atina ve Floransa'nın vaat eder görüldüğü şeyler daha üst bir düzeyde yeniden hayata döndürebilir mi? *Nekropolis* ile Ütop- ya arasında gerçek bir seçenek hâlâ var mı? İçsel çelişkilerden uzak, insanın gelişimini olumlu yönde etkileyip daha da ileriye taşıyacak ye- ni türden bir kent kurma imkânı hâlâ mevcut mu?

14 Kent yaşamı için yeni bir temel atmak niyetindeyse, öncelikle kentin tarihsel doğasını anlamak ve kendi bünyesinden kaynaklanan başlangıçtaki işlevlerle bunlara eklenebilecek yeni işlevleri birbirinden ayırmamız gerek. Kentin içinden geçtiği uzun tarihsel evreleri incele- meden geleceğe doğru cesurca bir atılım yapmamız için gereken ivme- yi bilincimizde bulmak mümkün değildir; "gelişmiş" veya "ilerici" ol- malarıyla böbürlenlenler de dahil, mevcut planlarımızın çoğu, bugün potansiyel olarak idrakimiz dahilinde yer alan kentsel ve bölgesel bi- çimlerin zavallı mekanik karikatürlerinden başka bir şey değildir.

Kentin doğasına ve dramına ilişkin kısmi kavrayışımıza beş bin yıl- dan daha uzun bir süre içinde ulaştığımızı bakılırsa, kentin henüz ger- çekleşmemiş potansiyellerini tüketebilmek için daha da uzun zaman gerekebilir. Tarihin daha başında kent çoktan olgunluk dönemine eriş- mişti. Kentin günümüzdeki durumuna ilişkin daha iyi bir kavrayışa sa- hip olmak için, tarihsel ufkun ötesine bir göz atmamız, daha eski yapı- ların ve daha ilkel işlevlerin cılız izlerini sürmemiz gerekir. İlk işimiz bu. Bu izlerin peşini, yolumuz dölambaçlı da olsa, bizi zaman zaman geriye de döndürse, beş bin yıllık yazılı tarihin içinden geçip belirlemek- te olan geleceğe yönelinceye dek asla bırakmayacağız.

Nihayet çağımıza ulaştığımızda, kent toplumunun bir yol ayrımın- da olduğunu göreceğiz. Burada, daha gelişkin bir tarih bilinciyle ve uzun zaman önce alınmış ve çoğu bizi hâlâ denetim altında tutan kar- rarlar konusunda daha berrak bir kavrayışla, bugün insanın önünde du- ran ve şu veya bu biçimde onu baştan aşağı dönüştürecek olan acil ka- rarlarla yüzleşecek duruma geleceğiz: İnsanoğlu kendi insani derinliğini olabildiğince geliştirme yolunu mu seçecek, yoksa, kendi elleriyle ha- rekete geçirdiği, bugün neredeyse otomatikleşmiş durumdaki güçlere teslim olarak, sahneyi insani niteliği yok edilmiş alter egosu "Tarih- sonrası İnsan"a mı bırakacak? Bu ikinci seçeneğin tercih edilmesi, git- tikçe artan bir duygu, duyarlık, yaratıcı çüret ve sonunda bilinç kaybı- na yol açacaktır.

Birçok kent, var olan birçok eğitim kurumu ve politik örgüt, tercih-

lerini çoktan Tarih-sonrası İnsan yönünde yapmış bulunuyor. Bu itaat- kâr yaratığın kente hiç ihtiyacı olmayacaktır: Denetimin ve otomasyo- nun çıkarları doğrultusunda hayatın diğer bütün nitelikleri gözden çı- karılacağı için bir zamanlar kent olan şey bir yeraltı denetim merkezi boyutlarına indirgenecektir. İnsanlığın çoğunluğu, bu topyekûn tehdi- din üzerini örten küçük "şişirme mutluluk" vaatlerine kanarak böyle bir geleceği kabullenmeye sürüklenmeden önce, insanın kent tarafın- dan biçimlenen ve belirlenen tarihsel gelişimine bir daha göz atmak yararlı olacaktır. Bugün yapılması gereken acil işler konusunda yeter- li bir bakış açısı yakalayabilmek için kentin ilk oluşum aşamasına ge- ri dönmenin yararlı olacağı kanısındayım. Sorunu hem organik hem ki- şisel boyutlarıyla ele alan ve sonuçta insanın bütün görev ve işlevleri- ni kucaklayacak yeni bir düzen imgesine ihtiyacımız var. Ancak bu im- geyi tasarlayabilirsek kent için yeni bir biçim bulma imkânına sahip oluruz.

B. HAYVANSAL İPUÇLARI VE ÖN BELİRTİLER

Kentin kökenlerine ulaşmak isterken insan kolayca onun sadece fizik- sel kalıntılarını aramaya yönelebilir. Ancak, ilk insan tasvir edilirken yapıldığı gibi, dikkatimizi sadece kemik ve çömlek parçalarına, alet ve silahlarla yönelirsek, geride neredeyse hiçbir maddi iz bırakmamış olan dil ve ritüel gibi buluşlara haksızlık etmiş oluruz. Bugün kent olarak ta- nıyabileceğimiz türden herhangi bir oluşum henüz ortaya çıkmadan ön- ce kentin bazı işlevleri yerine getirilmiş, bazı amaçları karşılanmış, da- ha sonra kullanılan bazı yerlere geçici olarak yerleşilmiş olabilir.

Yalnızca bir surun ardına yığılmış daimi yapılar ararsak, kentin do- ğası konusunda tez ile kanıtları tamamen birbirine karıştırmış oluruz. Kentin kökenlerine yaklaşabilmek için bence, kentsel bir düzene işaret eden bir yerleşim planını hayal meyal seçebileceği en alt katmanı bul- maya çalışan arkeoloğun çalışmasını tamamlayacak benzer bir iş yap- malıyız. Kenti teşhis edeceksak, en iyi bilinen kentsel yapı ve işlevler- den bunların en baştaki unsurlarına doğru, höyüğün açılan ilk katma- nından zaman, mekân ve kültür bakımından ne kadar uzakta olursa ol- sun, daha derine, daha geriye doğru yol almalıyız. Kentten önce mez- ralar, kutsal yerler ve köyler vardı; köyden önce de obalar, ilkel sığı- naklar, mağaralar ve işaret taşları. Bütün bunlardan önce ise, insanoğ- lunun diğer birçok hayvan türüyle açıkça paylaştığı toplumsal yaşam eğilimi söz konusuydu.

İnsan hayatı iki kutup arasında gidip gelir: hareket ve yerleşme. Bu iki durum arasındaki karşıtlığın geçmişi, hayvanlar âlemini oluşturacak olan ve genellikle serbest hareket edebilen protozoalarla bitkiler âlemi-ne dahil nispeten hareketsiz organizmaların ilk ayrışmasına kadar götü-rülebilir. İlk grup, istiridye örneğinde görüldüğü üzere, bazen sabit bir konuma aşırı uyum sağlayarak hareket güçlerini yitirirken, kimi bitkiler de toprağın altında yayılan kökleri ve daha da önemlisi gövdelerinden ayrılıp başka yerlere taşınan tohumlarıyla bir derece hareket serbestliği kazanmıştır. Hayatın her düzeyinde canlı, ya güvenlik yerine hareketlili-ği ya da tam tersi, macera yerine yerleşikliği seçer. Kesin bir şey var ki, yerleşip dinlenme, barınak veya yeterli gıda sunan gözde alanlara geri dönme eğilimi birçok hayvan türünde bulunmaktadır; Carl O. Sauer'in de ifade ettiği gibi, biriktirme ve bir yere yerleşme eğilimi insanın özgün özelliklerden biri olabilir.

Fakat, sabitlik ve süreklilik konusunda daha önemli katkılar, hay-vansal geçmişimizden gelmektedir. Balıklar da dahil birçok canlı çift-leşmek ve yavrularını yetiştirmek üzere sürüler halinde bir araya gelir. Bazı kuşlar mevsimden mevsime aynı yuvayı kullanırlar ve sürüler ha-linde yaşayan türler yavrulama dönemlerinde ada ve bataklık gibi ko-runaklı yerlere topluca yerleşirler. Farklı soylardan gelenleri içeren da-ha büyük çiftleşme grupları, dışarıya kapalı üreyen küçük insan grup-larında bulunmayan bir genetik çeşitlilik şansına sahip olurlar. Sözü edilen üreme ve beslenme alanları, açıktır ki, insanların oluşturduğu en ilkel kalıcı yerleşim alanının, yani köy veya mezranın prototipleridir. İlk kentlere has bir özellik olan kendini başkalarına karşı savunmacı bir biçimde yalıtmanın –ve kuşların 'bölgeci' davranışlarını andıran bi-çimde, bir bölge üzerinde hak iddia etmenin– kökeni hayvansal evri-min en eski dönemlerine kadar uzanır.

İnsan kentinin teknolojik karmaşıklığı bile hayvan davranışların-dan izler taşır. Belli bazı hayvan türlerinde, özellikle de kunduzlarda, kolonileşmeyle birlikte çevrenin bilinçli bir biçimde yeniden şekillen-dirilmesi söz konusudur. Ağaçların devrilmesi, baraj yapımı, yuva in-şası gibi. Bu inşaat işleri, dar bir aile topluluğunu, çok sayıda aileden oluşan ve ortak görevlerin yerine getirilmesinde, ortak habitatın iyileş-tirilmesinde işbirliği yapan daha gevşek bir topluluğa dönüştürür. Kun-duz kolonisi, her ne kadar bir kentin çoğu özelliğinden yoksunsa da, hidrolik mühendislik konusunda oldukça başarılı olan ilk köylere bir hayli yakındır.

Bütün bunlara rağmen, diğer hayvanlar ortak bir yerleşim yeri oluş-turmada insana en yaklaştıklarında bile hâlâ en ilkel kentsel topluluğun

çok uzağında kalırlar. Aslında hem "uygar yaşam"a hem de kente en çok yaklaşan örneğe, çok farklı bir evrim çizgisi üzerinde yer alan bir canlı grubunda, toplumsal böceklerde rastlıyoruz. Arı kovanı, akkarın-ca yuvası ve karınca tepesi gibi ustalıkla inşa edilmiş, çoğu zaman et-kileyici büyüklükteki yapıların toplumsal işlevleri kentin işlevleriyle çok yakın benzerlikler gösterdiği için, bunlardan daha fazla söz etme-yi kent konusuna girinceye kadar erteleyeceğim. İşbölümü, kастlara ayrışma, savaş, kraliyet kurumu, başka türlerin ehlileştirilmesi ve kö-lelerin çalıştırılması bile, bütün bunlar daha antik kent içinde bir araya gelmeden milyonlarca yıl önce bazı "karınca imparatorlukları"nda mevcuttu. Fakat bir şeye dikkatinizi çekmek isterim: Burada biyolojik bir süreklilik söz konusu değildir. Bütün bunlar, daha çok evrimsel pa-ralellığe ve yakınsamaya bir örnektir.

C. MEZARLIKLAR VE KUTSAL YERLER

Kalıcı insan yerleşimlerinin gelişiminde diğer toplumsal hayvan türle-rindeki benzer gereksinimlerinin dışı vurulduğunu görürüz; fakat kente yaklaşan en ilkel oluşumlarda bile bunlardan daha fazlasına rast-lanır. En eski kamp ateşi veya paleolitik çağ aletlerinden başlayarak ilk insanın izini sürmeye koyduğunuzda, hiçbir hayvanda bulunmayan ilgi ve kaygılara işaret eden kanıtlara, özellikle de, bilinçli gömme iş-lemeleriyle kendini gösteren ve ölüye yönelen törensel bir ilginin varlı-ğına rastlarsınız; araştırmalarınızı daha da yoğunlaştırdığınızda ilk in-sanın bu işlemi bir çeşit dindarca endişe ve korkuyla gerçekleştirdiği-ne dair kanıtlar bulursunuz.

İlk insanın ölüye olan saygısı –ki bu, başlı başına onun gündüz kur-duğu hayaller ve gece gördüğü rüyalarındaki güçlü imgelerle nasıl büyü-lendiğinin bir ifadesidir– belirli bir toplanma mekânı ve sonuçta daimi bir yerleşim yeri aramasında pratik ihtiyaçlarından daha önemli bir rol oynamıştır belki de. Paleolitik çağ insanının huzursuz göçebeliliğinin ortasında ilk kalıcı yerleşim alanına sahip olanlar ölülerdi: Bir mağa-roya, taşlarla işaretlenmiş bir toprak yığınının altına, bir toplu mezar tümseğine gömülürdü ölüler. Buraları, yaşayanların büyük olasılıkla ecdatlarının ruhlarıyla konuşmak veya onları teskin etmek üzere ara sı-ra ziyaret ettikleri yerlerdi. Her ne kadar toplayıcılık ve avcılık insan-ları belli bir alanı sürekli bir yerleşim yeri olarak kullanmaya teşvik et-miyorduysa da, en azından ölüer bu ayrıcalığa sahipti. Çok önceleri, Yahudiler kendilerini atalarının yattıkları mezarların bulunduğu yerle-

rin vârisi saymaktaydılar; bu güçlü iddia bir bakıma ezeli bir iddiadır. Canlıların kentinden önce ölülerin kenti vardı. Bir anlamda, ölülerin kenti her canlılar kentinin öncülü, neredeyse onun özüdür. Kent hayatı, ilk insanın ölülerinin gömülü olduğu alanlarla, tarih boyunca sayısız uygarlığın son nefesini verdiği yer olan nihai mezarlık -Nekropolis- arasındaki tarihsel alanı baştan sona kat eder.

18

Bütün bunlarda ironik bir yan da vardır. Bir Yunan veya Roma kentine girerken bir gezginin ilk karşılaştığı, kente doğru giden yollar boyunca uzanan mezarlar ve mezar taşlarıydı. Mısır'a gelince, organik hayatın bütün canlılığının dışavurumlarıyla dolup taşan o büyük uygarlıktan geriye çoğunlukla tapınaklar ve mezarlar kalmıştır. Kalabalık modern kentlerde bile, daha iyi bir yerleşim yerine doğru yapılan ilk toplu göç hareketi, ölülerin şehir dışındaki cennet gibi mezarlıklara taşınması olmuştur.

Fakat, paleolitik çağ insanının kullanmakla kalmayıp düzenli aralıklarla geri döndüğü bir yer daha vardır: Mağara. Dünyanın her yerinde, mağaraların yerli halk tarafından barınma veya ziyaret amaçlı kullanıldığına dair sayısız kanıt mevcuttur. Örneğin Fransa'da, Dordogne'daki kireçtaşı mağaralarında, kayaların aşınmasıyla dere yatağının çökmesi üzerine eski barınakların ve dipte kalmış platformların gün yüzüne çıkması sonucu ilk insanların yerleşim yerleri katmanlar halinde rahatça izlenebilmektedir. Bu mağaraların sanat ve ritüel amaçlı kullanımı barınak olarak kullanımından daha önemli olmuştur. Lascaux ve Altamira'daki mağaralar barınak olarak hiç kullanılmamışlarsa da, bunların Nippur ve Abydos'takiler gibi bir tür tören merkezi oldukları tahmin edilmektedir. MÖ IV. yüzyıl gibi daha geç bir tarihte yapıldığı anlaşılan bir kabartmada, Hermes'le Pan'ın resmedildiği, Nympha'lara adanmış bir mağaranın tasvirine rastlanır. Kabartma Penteliko Dağı'ndaki Nympha'lar Mağarası'nda bulunmuştur.

Bu tür özel ritüel merkezlerinin, genellikle zahmetli ve tehlikeli bir şekilde sürünmenizi gerektiren dar geçitler aracılığıyla ulaşılan iç kısımlarında, karşınıza şaşılacak kadar ustaca ve canlı çizilmiş, çoğunlukla kusursuz derecede gerçekçi hayvan resimleri ve yer yer de son derece biçimli ve stilize erkek ve kadın çizimleriyle donatılmış muazzam, doğal bölmeler çıkar. Bazı yerlerde bu sanatsal yapıtlar, on beş bin yıl sonrasının tapınak ve saraylarına gelinceye dek emsaline rastlanılmayacak bir estetik ustalık sergiler. Estetik tasarım, kimilerince öne sürüldüğü gibi sadece büyücülüğün rastlantısal bir yan ürünü olsa bile, insanları bu ilk utkulu dışavurumunun sergilendiği yere sürükleyen kendine özgü bir büyüye de sahip değil midir?

En ilkel biçimleriyle bile bu uygulamalar kendi dönemlerini aşarak geç dönem kentlerine kadar varlıklarını korudular. Ariège'deki Trois Frères Mağarası'nda bulunan paleolitik çağa ait bir resimde, geyik postu giymiş, başında geyik boynuzları olan bir adam, muhtemelen bir büyücü tasvir edilir; İngiltere'de bir mağarada bulunan yine aynı döneme ait bir kemik oymasında ise başında at kafasıyla bir erkek figürü resmedilir. Christina Hole'a göre, MS VII. yüzyıl gibi yakın bir tarihte bile İngiltere'de ocak ayının ilk gününü, üzerlerine hayvan postu ve başı geçiren ve sokaklarda hayvan gibi atlayıp zıplayan kişiler karşıları: Bu âdet gerçekten de, "şeytanca" olduğu gerekçesiyle Canterbury Başpiskoposu tarafından yasaklandı. Bu gelenekte, kuşaklar arası belli belirsiz bir süreklilikten kuşkulanmak için bir neden varsa, mağara ayinlerinde, insanı sonunda kentlere yöneltecek olan toplumsal ve dinsel dürtülerin saklı olduğunu görmek için çok daha fazla neden vardır. Kentlerde, insanın yaşadığı ilk huşu, saygı, gurur ve mutluluk duyguları sanat aracılığıyla daha da büyüyecek, sanatsal faaliyetlere katılanların sayısı orantılı olarak gitgide çoğalacaktır.

19

Tam da burada, paleolitik çağa ait bu sığınaklarda, tıpkı ilk tümsek mezarlıklarda ve mezarlarda olduğu gibi, büyük olasılıkla ilk sürekli köy yerleşiminin ortaya çıkış emarelerinden çok zaman önce, uygar insan yaşamına ait ilk izlere rastlarız. Bu mağaralar, insanların sadece üreme dönemlerinde bir araya geldiği veya aç, susuz kaldıklarında geri döndükleri, su ya da yiyecek bulacakları kesin olan yerler değildi. Sadece kehribar, tuz, yeşim taşı hatta belki de yontulmuş alet değiş tokuşu yapmaya uygun tabu mekânlar da değildi. Buralarda, bu tören merkezlerinde daha bereketli bir hayat için bir araya gelinirdi: Yalnızca yiyeceğin bollaşması için değil, aynı zamanda simgeselleşmiş hayal ve sanattan dolu dolu yararlanılarak sosyal hazzın artması için, estetik açıdan büyüleyici olmasının yanı sıra daha anlamlı, daha iyi bir hayata dair ortak bir vizyonla, Aristoteles'in bir gün *Politika*'da tarif edeceği türden, henüz yeni yeni yeşermekte olan iyi bir hayat için gelinirdi buralara: Ütopya'nın ilk tezahürü. Tam da daha fazla hayvan etini garantiye almak için gösterilen bu çaba sırasında -resim ve ayinlerin taşıdığı büyüsel amaç gerçekten bu idiye tabii- bizzat sanatın icrasının ilkel insanın hayatına avın getirdiği dünyevi ödül kadar temel bir şeyler katmadığını kim söyleyebilir? Bütün bunlar tarihsel kentin doğasıyla ilintilidir.

Paleolitik çağ mağaraları, benzer şekilde kutsal nitelik ve güçlerle donatılmış olan ve çok uzak yerlerde yaşayan insanları bile kendisine çeken birçok başka kutsal yeri de akla getiriyor: Devasa taşları, kutsal koruları, anıtsal ağaçları, Arimateah Yusuf'un Kutsal Kâse'yi düşürdü-

ğü farz edilen Glastonbury'deki Chalice Kuyusu gibi kutsal kuyuları. Bu sabit yapılar ve kutsal toplanma yerleri, aynı büyü âdetlerini ya da dinsel inançları paylaşanları, dönem dönem ya da sürekli olarak bir araya getiriyordu. Mekke, Roma, Kudüs, Benares, Peiping, Kyoto, Lourdes hâlâ bu ilk amaçları hatırlatır ve onlara hizmet etmeyi sürdürür.

20 Doğal niceliklere sıkı sıkıya bağlı olan bu temel özellikler bir kentin kurulması ya da ayakta tutulması için başlı başına yeterli değildiyse de, ilk başlarda tarihsel kente egemen olan merkezi çekirdeğin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Mağaraların, ilk insanın mimari mekân kavramını ilk kez oluşturduğu, kapalı bir mekânın tinsel algıyı ve duygusal coşkuyu artırıcı gücünü ilk fark ettiği yerler olduğunu da söyleyebiliriz belki. Bir dağın içindeki, duvarları resimlerle süslü mağara, kendisi de tümüyle insan elinden çıkma bir dağ olan ve bilinçli olarak dağa benzetilerek inşa edilmiş olan Mısır piramidinin öncülüdür. Bu tema üzerine yapılan çeşitlemeler sayısızdır; piramit, ziggurat, Mitra mağaraları ve Hristiyan kriptalarının aralarındaki farklılıklara rağmen, hepsinin prototipleri dağdaki mağaralarda mevcuttur. Hem biçimleri hem de amaçlarıyla kentin nihai gelişimini etkilemişlerdir.

Elbette, kentin kökenlerini bulmak için bu kadar gerilere gidilirken, toplayıcılıkla veya avcılıkla geçinen topluluklarda bile aile gruplarıyla kabilelerin belli mevsimlerde topluca ortak bir habitata, bir dizi kamp bölgesine gitmelerine neden olan pratik ihtiyaçlar görmezden gelinmemelidir. Bunlar da kentin ortaya çıkışında rol oynamıştır. Tarımla geçinen köyler ve kasabalar neolitik çağ kültürünün özelliklerinden biri haline gelmeden çok önce insanlar için en ideal yerleşim yerlerinin neler olacağı büyük ihtimalle belli olmuştu: Yıl boyunca suyu hiç bitmeyen pınarlar, ulaşımı kolay, ama yakınındaki ırmak veya bataklık sayesinde korunaklı, muhkem tepelikler, civarda bulunan, balık ve kabuklu deniz hayvanlarıyla dolu nehir ağzları – birçok bölgede bütün bunların geçiş dönemi sayılan mezolitik çağ ekonomisine katkıda bulunduğunu, süreklilik taşıdıkları civardaki açılmış deniz kabuğu dağlarının dan anlaşılın yerleşim yerleri sayesinde anlıyoruz.

Fakat yerleşim olgusu, bu mezarların kurulmasından daha eskilere de dayanıyor olabilir: Rusya'nın güneyinde bulunan ve görünüşte bir mezraya ait olan paleolitik çağdan kalma yapı kalıntıları, sürekli bir yerleşim birimi olarak köyün ortaya çıkış tarihini olduğundan daha geç tahmin etme hatasına düşmememiz için bizi uyarır. Araştırmamızı biraz daha derinleştirdiğimizde, avcı kampının sürekli bir konaklama yerine dönüştüğünü görürüz: Eteğindeki neolitik köylerden çepeçevre

duvarla ayrılmış, hâkim bir konumdaki paleolitik yerleşim.

21 Ama geçici yerleşimin üç özgün yönünden ikisinin kutsallıkla ilgili olduğunu, sadece hayatı idame ile ilgili olmadığını unutmamak gerekir: Daha değerli ve anlamlı bir hayatla ilişkilidir bu kutsallık, geçmiş ve gelecek üzerine kafa yoran, cinsel üremenin ilksel gizemini ve ölümle ölüm ötesinin nihai gizemini kavrayan bir bilinçtir. Kent biçimlenirken buna çok daha fazlası eklenecektir. Fakat bu ana kaygılar kentin varlığına ilişkin temel neden olma özelliğini korur ve kentin ortaya çıkışını mümkün kılan ekonomik nüveden ayrı tutulamayacak bir unsur haline gelir. Bir mezarın veya resmedilmiş bir simgenin, büyük bir taşın veya kutsal bir korunun civarında toplanmada, tapınaktan gözlemine, tiyatrodan üniversiteye kadar çeşitlilik gösteren, birbirini izleyen kentsel kurumların başlangıcını bulmak mümkündür.

Dolayısıyla, kent henüz sabit bir yerleşim alanı olmadan önce bile, insanların belli dönemler bir araya geldikleri bir toplanma yeri olarak başlar hayatına: Miknatis, kaptan önce gelir; kent sakini olmayanları karşılıklı ilişkiye geçmeleri için kendine çekmesi ve manevi bir uyarıcı rol üstlenmede ticaretten aşağı kalmaması, kentin temel kriteri olma özelliğini korur; bu özellik daha durağan ve içedönük bir yapıya sahip, dışarıdan gelenlere düşman olan köyün aksine, kentin özünde var olan dinamizmin kanıtıdır.

O zaman kentin ilk tohumu, insanların hac amacıyla gittikleri bir törensel toplanma yeri olarak atılmıştır diyebiliriz. Sahip olabileceği doğal avantajların yanında belli "ruhani" veya doğüstü güçleri, hayatın alelade süreçlerine kıyasla daha büyük bir kozmik anlam taşıyan, daha sürekli ve daha kudretli güçleri tek bir noktada topladığı için aile veya kabile gruplarının dönemsel olarak kendisine doğru çekildikleri bir yerdir ilk başta. İnsanların törensel faaliyetleri ara sıra ve geçici olarak gerçekleşiyor olsa da, bu faaliyetleri destekleyen yapı, ister paleolitik çağa ait bir yeraltı adası, isterse o azametli piramitiyle Mayalara ait bir tören merkezi olsun, daha kalıcı bir kozmik imgeye sahip olacaktır.

İnsan zihni bir kez o acil hayvansal ihtiyaçlarından uzaklaştıktan sonra, varoluş tuvalinin üzerinde özgürce oynamaya ve hem mağara, ağaç ve pınar gibi doğal yapılara, hem de bunların imgelerinden hareketle inceden inceye işlenen insan yapısı nesnelere damgasını vurmaya başlar. Kentin bazı işlev ve amaçları, kentin o karmaşık birliği ortaya çıkmadan ve bu işlev ve amaçları besleyip desteklemek için bütün çevreyi yeniden düzenlemeden çok önce böyle basit yapılar halinde kendini göstermişti. Fakat bu, hikâyenin sadece bir kısmı: Öyleyse daha ötesine bakalım.

D. EVCİLLEŞTİRME VE KÖY

Daha sonraki kent hayatının tohumlarından bazıları paleolitik çağ kültüründe mevcutsa da, onları yeşertecek toprak henüz ortada yoktu. Avcılık ve toplayıcılığın besleyebildiği insan sayısı kilometre karede beşi bulmuyordu; hayatını idame ettirebilmek için paleolitik çağ insanının geniş bir sahaya ve büyük bir hareket serbestliğine ihtiyacı vardı. İlk insanın hayatında kurnazlık ve yetenek kadar rastlantı ve şans da rol oynuyordu; kâh tıka basa doyuyor, kâh açlıktan kıvranıyordu ve eti tütülemeyi ve tuzlamayı öğrenene kadar günü birlik yaşaması, küçük, göçebe gruplar halinde dolaşması, fazla eşyaya sahip olmaması ve sabit bir yerde ikamet etmemesi gerekiyordu.

22

Bol ve güvenilir gıda tedarikinin ilk koşulu yaklaşık on beş bin yıl önce, mezolitik çağda ortaya çıkmıştır. Sürekli yerleşime ilişkin kesin kanıtları arkeologlar bu çağda bulmuştur. Hindistan'dan Baltık bölgesine kadar yayılan bir alanda, deniz kabuklularının ve balıkların, muhtemelen deniz yosunlarının ve ekilen yumru köklerin ve kuşkusuz bunlara eklenen o kadar belirli olmayan bazı başka besin kaynaklarının kullanımına dayanan bir kültür söz konusudur. Mezolitik çağa ait bu mezarlarla birlikte ilk kez olarak arazinin tarım amaçlı temizlenmesine tanık olunur; benzer şekilde hayvanların ehlileştirilmesi, evcil hayvanların, domuzun, tavuğun, ördeğin, kazın ve hepsinden önemlisi, insanın en eski hayvan dostu köpeğin ortaya çıkması yine bu döneme rastlar. Meyve ağaçlarının kesip daldırma yöntemiyle çoğaltılması –hurma ağacında, zeytin ağacında, incir ağacında, elma ağacında ve asmada olduğu gibi– muhtemelen mezolitik çağ kültüründen kalma bir yöntemdir. Meyve ağaçlarının büyümesi için gereken süre bile tek başına o bölgelerde sürekli bir yerleşimin varlığına ve bu ağaçlara sürekli bir bakım gösterildiğine işaret eder.

Son buzul çağı gerilerde kaldıktan sonra, yiyecek kaynağındaki bu bollaşma gerek zihin gerekse cinsel organlar üzerinde canlandırıcı bir etki yapmış olabilir. Yiyeceklerin kolayca toplanabilirliği, artan emniyet, geriye boş zaman bırakıyordu; bu arada cinsel iştahı azalttığı çoktandır bilinen zorunlu perhizden kurtulmuş olmanın getirdiği rahatlık her açıdan cinselliğe, avcı ve toplayıcı insanların kaygı dolu, genellikle yarı aç hayatlarında belki eksik olan erken dönem bir olgunlaşma, bir süreklilik ve açıkçası, bir cinsel iktidar katmış olabilir. Polinezyalıların Batılılar tarafından keşfedildikleri sırada var olan gıda rejimleri ve erotik gelenekleri mezolitik çağdaki tablo hakkında fikir verir.

Bu yerleşme, evcilleştirme, düzenli beslenme süreci günümüzden

muhtemelen on veya on iki bin yıl önce ikinci bir aşamaya girdi. Bu ikinci aşamada, sistemli bir şekilde belli otlardan tohum alınıp bu tohumların ekilmesine, kabak ve baklagiller gibi diğer tohumlu bitkilerin ıslah edilmesine ve sığır, koyun gibi sürü hayvanlarının ve son olarak da eşek ve atın kullanılmasına başlandı. Bu hayvanlar sayesinde yiyecek, çekme gücü ve kolektif hareket kabiliyeti arttı. Bu büyük tarım devriminin herhangi bir evresinin sürekli göçen topluluklardan çıkması hiçbir biçimde mümkün değildi; bunun için en azından bitkilerin büyüme döngüsünün baştan sona izlenmesine, ilkel hazların doğal süreçleri hakkında belli bir kavrayış edinmesine ve bu doğal süreçleri sistematik olarak taklit etmesine yetecek bir süre boyunca bir bölgede kalınması gerekirdi. Belki de bütün bu gelişim sürecinin merkezindeki olay insanın kendini evcilleştirmesiydi. Bu da cinselliğe ve üremeye yönelik artan ilginin bir kanıtıdır.

23

Burada A.M. Hocart'ın bir önermesine değinmeden geçmek mümkün değildir. Hocart'a göre, tıpkı bedenın boyanmasının ve bütünüyle sembolik tören kostümlerinin soğuktan korunma amaçlı giysilerden çok önce ortaya çıkması gibi, evcilleştirmenin ve gübre kullanımının kökenleri de bereket ve adak ayinlerine dayanıyor olabilir. Her halü kârda bütün evcilleştirme süreçleri cinselliğe ve üremeye yönelik ilginin artması bir sonucuydu ve bu süreçleri kadının her alandaki rolünün artması izliyordu. Yırtıcılık, ortakyaşama teslim oluyordu. Neyse ki, kadının cinselliği hiçbir zaman akkarıncalardaki bütün sürünün yumurtlama işlevini üstüne alan kraliçe karıncada olduğu gibi ayrılaşmış, abartılı, ezici bir biçim kazanmamıştır.

Tarım devrimi denen olaydan önce büyük ihtimalle bir cinsel devrim yaşanmıştır: Üstünlüğü çevik, atak, her an öldürmeye hazır, uğraş gereği acımasız bir doğaya sahip avcı erkekten alıp, daha pasif, çocuklarına bağlı, onlar nedeniyle fazla hızlı hareket edemeyen, her türlü canlının yavrusunu koruyup besleyen, hatta kimi zaman anaları ölmüş yavru hayvanları bile emziren, tohumların büyüüp çoğalmasıyla yiyecek kaynağını daha da büyütme olasılığı henüz kendini göstermemişken –belki ilk kez bir bereket ayininde– tohum eken ve fidelerle ilgilenen kadına teslim eden bir değişim.

Neolitik çağ insanının organik hayata ve gelişime nasıl yoğun bir dikkat gösterdiğini vurgulamalıyım. Bu insanın yaptığı, doğanın kendisine sunduklarını toplayıp denemekten ibaret değildir. O, doğanın nimetlerini seçerek ayıklamış ve çoğaltmış, üstelik bunu öyle güzel bir biçimde yapmıştır ki, tarih boyunca hiçbir topluluk neolitik çağ insanının evcilleştirdiği veya yetiştirdiklerine kayda değer bir önem taşı-

yan bir bitki ya da hayvan ekleyememiştir. Evcilleştirme bütün yönle-riyle iki büyük değişime işaret eder: Kalıcı ve sürekli yerleşim ve bir zamanlar kaprislerine maruz kalınan doğal süreçlerin öngörülüp denetlenmesi. Bu değişimlere ehlileştirme, besleme ve üretip çoğaltma âdetleri eşlik eder. Burada kadının ihtiyaçları, endişeleri, büyüme süreçlerine olan yakınlığı, şefkat ve sevgi kapasitesi büyük bir rol oynamış olmalı. Giderek daha çok sayıda bitki ve hayvanın evcilleştirilmesiyle yiyecek büyük ölçüde bollaşmış, bunun sonucunda yeni ekonomik düzende kadının merkezi rolü iyice arttı.

24 “Yuva ve anne” neolitik çağ tarımının her evresine kesinlikle damgasını vurmuştur. Bu evrede ortaya çıkan ev temelleri ve mezar bulgularından anlaşıldığı üzere, bu ikilinin yeni köy merkezleri üzerindeki etkisi de büyüktü. Toprağı belleyip çapalayan kadındı; bahçe ürünlerine bakan, ayıklama ve çapraz döleme yöntemleriyle yabancı türleri ıslah ederek verimli ve besin değeri yüksek ürünlere dönüştürme başarısını gösteren, ilk kap kacakları yapan, ilk sepetleri ören ve çeperi oluklu ilk toprak kapları kilden biçimlendiren kadındı. Biçim açısından köy de onun eseridir: Ne olursa olsun köy her şeyden önce küçük çocukların bakımı ve beslenmesi için kurulmuş kolektif bir yuvaydı. Burada kadın, çocuğun bakıldığı ve sorumluluk üstlenmeden oyun oynadığı insanın gelişmesinde büyük rol oynayan süreyi daha da uzatmıştır. Sabit köy hayatı, birbirlerine gevşek bağlarla bağlı seyyar küçük gruplara göre daha avantajlıydı, zira doğurganlık, beslenme ve korunma açısından azami kolaylık sağlıyordu. Çocukların bakımının topluluk tarafından paylaşılması sayesinde daha çok sayıda insan refah içinde yetiştirildi. Bu uzun süreli tarımsal ve evcil gelişim olmadan kent hayatını olanaklı kılan yiyecek ve insan gücü fazlası asla sağlanamazdı. Neolitik çağ kültürünün hayatın her alanına getirdiği o basiret ve bilinçli ahlâki disiplin olmadan, kentin getirdiği daha karmaşık toplumsal işbirliğinin ortaya çıkabileceği de şüphelidir.

Kadının varlığı köyün her bölümünde kendini hissettirmekteydi; simgesel anlamlarını psikanalizin yeni yeni gün ışığına çıkarmaya başladığı o korunaklı çevre duvarlarına bakarak, köydeki fiziksel yapıların da kadının varlığından etkilendiği rahatça söylenebilir. Güvenlik, karşısındakini anlama yeteneği, sarmak, beslemek – bütün bunlar kadına ait işlevlerdir ve bu işlevler köyün dört bir yanında, evde ve ocakta, ahırda ve ambarda, sarnıçta, erzak çukurunda, tahıl ambarında yapısal bir ifade kazanır; oradan da kente intikal edip, surlarda ve hendekte, ayrıca atriumdan revaklara kadar bütün iç mekânlarda kendini gösterir. Ev, köy ve nihayet kentin kendisi genel anlamda kadının fer-

mandır. Bu çok uçuk bir psikanalitik varsayımın gibi geliyorsa eğer, eski Mısırlılar bu özdeşleşmeyi teyit edebilirler. Mısır hiyeroglifinde “ev” veya “kasaba”, bireysel ve kolektif çocuk bakımı işlevleri arasındaki benzerliğini onaylarcasına “anne” simgesi yerine kullanılabilirler. Buna koşut olarak, daha ilkel yapılar –evler, odalar, mezarlar– genellikle yuvarlak hatlıdır, tıpkı Yunan mitolojisinde tasvir edilen, Aphrodite’nin memesi model alınarak yapıldığı söylenen ilk kâse gibi.

Bahçe parselleri ve tarlaların ortasındaki köy, yeni tür bir yerleşim biçimi oluşturmuştur. Ailelerin ve komşuların, kuşların ve hayvanların, evlerin, erzak çukurları ve ahırların oluşturduğu daimi bir birliktir bu. Bütün bu unsurlar ata toprağına kök salmıştır ve her kuşak bir sonraki kuşağın terkiibini oluşturur. Günlük yaşamın merkezinde yiyecek ile seks bulunur, yani, hayatı idame ve üreme. Tarihsel dönemin başlarında fallus ile vulva köy ritüeli içinde geniş bir yer tutar. Fallus ile vulva daha sonra anıtsal boyutlarda kentlere de girerler; sadece dikilitaş, sütun, kule ve kubbe gibi yapılar kılığında değil, kırık olmasına rağmen hâlâ dimdik ayakta duran, Delos’taki devasa penis heykeli gibi çıplak olarak da.

Birçok kentsel yapı ve simge ilkel biçimlerde tarım köylerinde de mevcuttu: Surların bile köyü çevreleyen hendek ve barikatlar biçiminde var olduğu söylenebilir; bunlar, çok daha sonraları yapılan gözlemlerden sonuç çıkarmak mümkünse vahşi hayvanların saldırısından korunmak için yapılmıştı. Böyle bir çevre duvarının içinde çocuklar başkaca bir önlem alınmadan, güven içinde oynayabiliyor, geceleri ise sürüler kurtların veya kaplanların saldırısından uzak, rahatça uyuyabiliyordu. Yine de, V. Gordon Childe’a göre, birçok erken dönem mezarının etrafı açıktı; dolayısıyla, bu tür korunma amaçlı yapılar daha sonraki bir dönemde meydana gelmiş baskı veya tehlikelere işaret ediyor olabilir, zira duvar, saldırganı uzak tutmak için elinde silahla bekleyen bir nöbetçinin yerini tutar.

Erotik coşkunun yaşandığı bu hayata yeni bir düzen, yeni bir intizam, yeni bir emniyet girdi; zira yiyecek önceki dönemlere göre çok daha boldu. Bu neolitik çağ kültüründe, sıradışı olumlu koşullar dışında, daha önceki hiçbir kültürde olmadığı kadar çok çocuk dünyaya geldi ve yaşama şansı buldu. Bir zamanlar neolitik çağ kültürünün ana kriteri olarak görülen bilenmiş ve cilalanmış aletler, çakmaktaşlarını yontmaya veya avlanmaya oranla daha fazla sabır ve sistemli çalışma gerektiriyordu. Bütün bu yeni alışkanlıklar ve işlevler, sonunda ortaya çıktığında kente de katkıda bulunmuştur. Köye ait bu unsurlar olmasaydı, daha geniş bir nüfusa sahip olan kent topluluğu fiziksel varlığı-

Zaragoza

26 nı ve toplumsallığını sürdürecektir bir temel zeminden yoksun kalırdı. Bu doğrultuda bilinçli bir yönelim olmasa bile, insanların, hayvanların, bitkilerin bu yeni ortak yaşamı birliği, daha sonra kentin gelişimi için de uygundu. Başlangıçta köpek, bir av hayvanı olmaktan çok, bir bekçi ve atık yiyiciydi. Köpek ve domuz ölmeseydi, bu tıkkış tıkkış topluluklar kanalizasyon sistemi gerektiren eylemleri dolayısıyla yok olurlardı herhalde; gerçekten de domuz, New York ve Manchester gibi sözde gelişmiş kentlerde XIX. yüzyıla kadar kanalizasyon sistemine yardımcı unsur olarak kullanılmaktaydı. Sonra, ekinler çoğaldıkça kediler –ve Mısır’da evcil yılanlar– hastalık taşıyan ve ekinleri talan eden kemirgenlerin önünü kesmekte kullanılmıştır. Fakat, hak yemek adına işin olumsuz yanını da hemen belirtmek gerekir: Fare, sıçan ve hamamböceği de bu yeni yerleşim birimlerinden yararlanmış ve buralarla kopmaz bağlar kurmuştur.

İnsanın hayvanlarla kurduğu bu yeni ortaklık, etlerinden yararlanmasından öncesine rastlar. Tıpkı giysi ve beden süslemenin giyinmek amacıyla kullanılmasından önce dekoratif bir işlev üstlenmesi gibi. Fakat insanla hayvanın yakın ilişkisi tarım üzerinde istikrar kazandırıcı bir etki yaratmış olmalı; çünkü bu durum köy havalisinde ister istemez bir gübre yığını oluşturur. Günümüzde İngilizcede *fertilization** terimi iki anlamda kullanılır ve bu iki anlam arasındaki bağlantı çok eskilere dayanıyor olabilir, zira bu ilk tarımcılar her şeyden önce gözlemciydiler. Hurma ağacında olduğu gibi, çapraz döllenmenin o zor anlaşılır sürecini kavrayabilmişlerse, gübrelemenin de bitkinin gelişimini artırdığını haydi haydi anlamışlardır. İlkel insan, küçük çocuklar gibi, bedenin bütün atıklarına ilgiyle, hatta huşuyla yaklaşır. Onu sadece denetim dışı oluşan aybaşı kanamaları korkutur ve buna karşı önlem almaya çalışır. Canlının kendisinden kaynaklanan bu ürünleri, hem insanda hem hayvanda bulunan bir çeşit dolaysız yaratıcılığın kanıtları olarak takdir eder. Canlı sayısının çokluğu sayesinde köyde tezek kıtlığı çekilmiyordu; çamurla karıştırılan tezek, Mezopotamya kulübelerinin saz-hasır duvarlarını sıvamada bile kullanılmıştır.

Dolayısıyla, daha sonraları, daha ilkel tarım yöntemleriyle, ormanların yakılarak tarıma açılmasıyla köyün istikrarını kaybettiği ve tören merkezlerinin çoğu zaman sabit bir nüfusa sahip olmadığı tropik Yeni Dünya dışında, köylerdeki yerleşim hareketi tarımın kendi kendini idame ettirebilir hale gelmesine bizzat yardımcı olmuştur. Ancak Çin gibi, hayvan gübresinin olduğu kadar insan gübresinin de tümüyle kullanıldığı yerlerde, büyümekte olan kentlerde bile, yok edilen değerli ta-

* *Fertilization*: (İng.) Döleme, gübreleme. (ç.n.)

27 rım alanlarının kaybı çevre sahaların zenginleştirilmesiyle dengelenmiştir. Bu uygulamanın nerede ve ne zaman başladığını bilseydik, ilk kentlerin doğal tarihine ilişkin daha derin bir bilgiye sahip olurduk. Tuvaletler, kanalizasyon boruları ve ırmakların kirliliği bu sürecin noktalandığı tarihe işaret eder: Bugüne dek hayli yüzeysel bir teknolojik gelişme olarak kalan kanalizasyon sistemi ekolojik açıdan bir geri adımdır.

Köy hayatı, doğum ve mekân, kan ve toprak arasındaki ilksel çağrışımlar ile sarmalanmıştır. Köyün her üyesi, zaman zaman, sihirli güçleri aracılığıyla kendi grup çıkarları doğrultusunda yönlendirme isteğine kapılsa da, saygı duyduğu ve karşısında boyun eğdiği doğal güçlerle birlik içinde yaşayan, doğumdan ölüme, hayatın her evresinde o evreye uygun düşen işlevleri doğal güçlerle uyum içinde yerine getiren bütünlüklü bir insandır. Kent ortaya çıkmadan önce köy, komşuluğu yaratmıştır; yani her an el altında, bir seslense duyulacak mesafede bulunan, insanın hayatındaki kriz anlarını paylaşan, ölüm döşeğindeki yakınlarına bakan, ölenin ardından duygudaşlık ile ağlayan, evlilik veya doğumlarda insanın yanında sevinen kişiyi. Hesiodos’un belirttiği gibi, insanın kendi akrabaları “iş ağırından alırken” komşusu onun yardımına hemen koşar.

Köyün düzeni ve istikrarının yanı sıra doğa güçleriyle kurduğu uyumlu birlik ve bireyi güvenli bir ana kucağı gibi sarmalayan kapalı yapısı da kente taşınmıştır. Kentin aşırı büyümesi sonucunda bu unsurlar büyük ölçüde çözülmüşse de, mahalle ve semtlerde varlığını sürdürür. Bu komünal özdeşleşmenin ve anaç himayenin olmadığı yerde çocuklar manevi değerlerini yitirirler; dahası, neolitik çağ insanının ilk zorunluluğunun –hayatın kucaklanması ve beslenmesi zorunluluğunun– ortadan kalkmasıyla birlikte tam bir insan haline gelme güçleri yok olabilir. Ahlak dediğimiz şey törelerde, köyün hayatı kollayan geleneklerinde başlamıştır. Bu ilksel bağlar çözüldüğünde, dirsek dirseğe yaşayan bu gözle görünür topluluk, insanların birbiriyle yakından ilgilenip birbirini gözetlediği tanımlanabilir bir grup olmaktan çıktığında, “biz” kavramı, başıboş uçuşan bir “ben”ler sürüsüne dönüşür ve ikincil bağlar ve bağlılıklar kent topluluğunun çözümlüğüne engel olamayacak kadar zayıflar. İnsanlığın ilerlemesini mümkün kılan o hayat enerjisi ve sevgi dolu himaye için kentin köye neler borçlu olduğunu ancak, köye özgü yaşam biçiminin bütün dünyada silinmeye yüz tuttuğu günümüzde anlayabiliyoruz.

Köyle birlikte yeni bir teknoloji ortaya çıktı: Avcıyla madencinin erkeksi silahları ve aletlerinin -mızrak, yay, çekiç, balta, bıçak- yanına, dişi kökenli tipik neolitik çağ araçları eklendi. Cilalanmış aletlerin taşları yontarak yapılan aletlere oranla daha pürüzsüz olan yüzeyi bile dişi bir özellik olarak addedilebilir. Neolitik çağ tekniklerine ilişkin en önemli olgu, temel yeniliklerin silah ve aletlerde değil de kap kakakta gerçekleşmiş olmasıdır.

28 Paleolitik çağ alet ve silahları temel olarak harekete ve kas gücüne hitap ediyordu; budamak, çentmek, delmek, oymak, yarmak, parçalamak, hızla ve uzaktan güç kullanmak gibi her türlü saldırgan faaliyetle ilişkiliydi. Erkeğin teknik katkılarının tümüne kemikleri ve kasları egemendir; yumuşak penisi bile, kaba bir deyişle, taş gibi sertleşmedikçe cinsel açıdan işlevsizdir. Oysa kadının yumuşak iç organları hayatının merkezini oluşturur; kollarıyla bacakları sanki hareketten çok -gerek sevgilisini, gerekse çocuğunu- kucaklamak ve sarmak için vardır ve cinsel açıdan kendine özgü faaliyetleri de ağız, vulva, vajina, meme, rahim gibi delik ve keselerde gerçekleşir.

Kadının egemenliğinde neolitik çağ öncelikle bir kap kakatı çağı olmuştur. Bu çağ, taştan ve çamurdan yapılmış kapların, testilerin, çömleklerin, sarnıçların, ambarların, ahırların, evlerin, hatta sulama arkları ve köyler gibi daha büyük kolektif kapların çağıydı. Kadının bu katkılarının biricikliği ve önemi bütün teknik gelişimleri makineleşmeyle ölçen günümüz bilim adamları tarafından göz ardı edilmiştir.

Robert Braidwood'a göre, Mezopotamya'da bulunan en eski yerleşim, toprakta açılmış, tuğla gibi sertleşmesi için uzun süre güneşte bekletilmiş bir oyuktur. Daha da ilgi çekici olanı, bu ilk evin, bilinen ilk toprak çömlekler henüz ortada yokken yapılmış olmasıdır. Artığın korunup depolanması gerektiği her durumda kaplar önemli bir rol oynarlar. Kabuklar ve tulumların el altında olmasına rağmen paleolitik çağ avcılarının kaplara pek ihtiyacı yoktu: Afrika'da hâlâ varlığını sürdüren Buşmanlar gibi, şişkin göbelerini kap niyetine kullanmaktaydılar. Fakat tarımla birlikte ortaya çıkan yiyecek fazlası ve sürekli yerleşim nedeniyle her türlü depolama gereci bir zorunluluk haline geldi.

Sızdırmaz kapları olmadan neolitik çağ köylüsü birasını, şarabını, yağını depolayamazdı; kapaklı taş veya toprak çömlekleri olmadan yiyeceğini kemirgenlerden ve haşereden koruyamazdı; ambarı, sarnıcı, ahır olmadan yiyeceğini mevsimler boyunca saklayamazdı. Sabit bir

barınağı olmadan ne küçük çocukların, hastaların ve yaşlıların güven içinde olmalarını sağlayabilir ne de onlara gereken sıcak ilgiyi gösterebilirdi. Neolitik çağda yapılan ve önceki bütün kültürlerin buluşlarını gölgede bırakan buluşlar bu sabit kaplarla ilişkiliydi; bu buluşlar öylesine başarılıydı ki, o dönemlerde ortaya çıkan yöntem, malzeme ve biçimlerin çoğunu günümüzde de hâlâ kullanmaktayız. Onca çelik ve cama rağmen modern kentin kendisi de temel olarak hâlâ toprağa bağlı bir taş devri yapısıdır. Eski çağlarda pişmiş toprağın yazı kaydetme amacıyla kullanılması, Babil çiviyazılarının halen gösterdiği gibi, insanın düşüncesine başka hiçbir aracın sağlamayı başaramadığı kadar büyük bir kalıcılık sağlamıştır. Eski kentler, genellikle yıkılmalarına rağmen, geride suya ve ateşe dayanıklı kayıtlar bıraktı. Depolamayla birlikte, sürekliliğin yanı sıra, dar zamanlarda kullanılacak bir artık da ortaya çıktı. Artan tohumların bir sonraki yılın ekimi için bir kenara koyulması, sermaye birikime doğru atılan ilk adımdı.

Kentin teknik açıdan köye ne çok şey borçlu olduğuna dikkat edin: Tahıl ambarı, banka, tersane, kütüphane ve dükkân, köyde ortaya çıkan, doğrudan doğruya ya da geliştirilerek kente aktarılan şeylerdir. Sulama arkının, kanalın, su haznesinin, su kanalının, kale hendeğinin, akarın ve kanalizasyonun da otomatik taşıma veya depolama amaçlı kaplar olduğunu unutmamak gerekir. Bütün bunların ilk biçimi kentin ortaya çıkışından çok önceleri keşfedilmişti; bu keşifler olmasaydı antik kent nihai biçimini hiçbir zaman alamazdı, zira antik kent bütün kapları içinde barındıran bir kaptan başka bir şey değildi.

Çömlek tezgâhı, savaş arabası veya sabanın keşfinden önce, yani MÖ 3500 yıllarından çok önceleri, bütün kaplar ana biçimini çoktan almıştı. Karl A. Wittfogel, suyun kolektif denetiminin taş ve bakır çağında yaygınlaşan totaliter devletlerin ayırt edici özelliklerinden biri olduğunu söylemekte haklıdır. Fakat Nil ve Fırat nehirleri boyunca yerleşen ilk köy topluluklarının bile suyu denetim altına alma işinde ustalık geliştirmeye çoktan başlamış olduğuna dair kanıtlar da vardır. Çamur ve su, çocukların da bildiği gibi, her şekilde girebilir ve her isteğe cevap verebilir. Ev, sarnıç, sulama arki ve kanal yapımı sırasında öğrenilenler, yerleşim alanının bütün diğer unsurlarına aktarılmıştır. Aslında, bitkilerle hayvanların, insanın ve doğal çevrenin evcilleştirilmesi hep bir arada yürütülmüştür.

Kısacası, toprağın biçimlendirilmesi, kentin biçimlendirilmesinin ayrılmaz bir unsuruydu ve kentin ortaya çıkmasından daha önce ortaya çıkmıştı. Toprakta yapılmış karmaşık araç gerecin ve bunlara eşlik eden çevreci unsurların yerine satılabilir yapay benzerlerini koymaya

sıvıanan modern insan, ilkçağ insanının doğayla kurduğu bu biyoteknik yakın ilişkiyi kendi zararına kesintiye uğratmıştır.

Mısır'dan Hindistan'a kadar dünyanın yerleşime uygun yerlerindeki yüzlerce, belki de binlerce küçük köy bu sanatları mütevazı, fakat sonuç alıcı bir biçimde hayatın her alanına uyguladı. Böylece ormanlık ve çayırılık araziler elle yapılan tarıma açıldı ve büyük sarnıçlarda toplanan su sayesinde, Ürdün Vadisi'nde olduğu gibi çöl ya da yarı çöl alanların yanı başında küçük vahalar belirmeye başladı. Bu temel, yani bu çevreleme olgusu, korunaklar ve bu düzen olmadan kenti tasavvur etmek dahi imkânsızdır. Neolitik çağa ait bu işlevler, kentin yeni ortaya çıkan amaçlarının temelini oluşturuyordu ve bu amaçları son derece farklı yönlere kaydırdı.

30

F. KÖYÜN KATKISI

Şimdi eskinin köyüne, söz gelimi, MÖ 9000-MÖ 4000 yılları arasında, Mezopotamya veya Nil Vadisi'ndeki bir köye daha yakından bakalım. Pişirilmiş çamurdan veya çamur ve saz konstrüksiyonlardan oluşan, yamru yumru, önceleri kunduz ininden hallice olan çamur kulübe öbekleri çarpar gözümüze. Bu köylerin etrafında mütevazı boyutlarda bahçeler ve ekili alanlar yer alır; bu ekili alanlar henüz, sabanın bulunmasından sonraki gibi birbirine bitişik ve dikdörtgen biçimli geniş tarlalar değildir. Bahçelerin hemen yakınında, bataklıkta veya ırmakta, avlanacak kuşlar ve tutulacak balıklar vardır: Kötü hasat mevsimlerini dengeleyecek veya günlük gıda rejimini zenginleştirecek ek besinler. Fakat, John A. Wilson'ın gözlemlediği gibi, Merimdeh Beni-Salameh delta köyü gibi ilkel mezralarda bile "zemine gömülü, çatıdan akan yağmur sularını toplayan su küpleri" bulunmaktaydı. Dahası, "köyün, yere gömülü örgü sepetlerden oluşan komünal bir tahıl ambarı vardı."

Neolitik çağ mezra ve köylerinin yapıları ve hayat tarzları hakkında bütün bildiklerimiz, Polonya bataklıklarından, İsviçre'deki göl tabanlarından, Mısır'daki delta çamurlarından elde edilen kaba kalıntılardan veya çok sonraları, yazıyı bilen, kentleşmiş Sümer, Mısır ve Yunan kültürlerinde kaydedilmiş şarkı sözü ve hikâyelerden elde edilmiştir. Varlıklarını hâlâ sürdüren, ilkel denilen kabilelerin köy hayatı, o ilk olgunlaşmamış kültürlerin gelişim süreci konusunda bize bilgi veremez. Zira, bizim bugün ilkel dediğimiz topluluklar, gelişmiş kültürlerle çok az ilişki içinde olsalar da, daha gelişmiş her ulusal grup ya da kentsel birim kadar büyük bir tarihsel geçmişe ve tarihsel bağlantılara

sahiptir. Belki de ilk köy kültürüne ışık tutacak en iyi kaynak, kırsal alanlarda neredeyse günümüze kadar canlı tutulmuş olan âdetler ve batıl inançlardır. Bu arkaik kültür, ne kadar uygarlaşmış ve kentleşmiş olsa da, André Varagnac'ın deyişiyle, bütün Eski Dünya kültürlerinin altında yatan el değmemiş bir tabaka gibidir.

Her yerde köy, her birinin belki de ayrı ocağı, ayrı ev tanrısı, ayrı kutsal sandığı, ev içinde veya ortak bir mezar bölgesinde ayrı mezar parseli olan, sayısı altı ile altmış arasında değişen aile gruplarından meydana gelmiştir. Aynı dili konuşan, aynı ağacın altında veya aynı kayanın gölgesinde buluşan, hayvanlarının ayaklarıyla çiğneyerek meydana getirdiği aynı patikadan yürüyen her aile aynı hayat yolunda ilerlemekte ve aynı işleri yapmaktadır. Aralarında bir işbirliği varsa bile bu, meslek bilgisinden çok, yaşa ve güce bakan, en kaba türden bir işbirliğidir: Komşusunun yüzüne bakan kişi kendi suretini görür. Çoğunlukla geçen zaman köylerin maddi yapısını doğal çevrenin içinde çürütüp dağıtır, geriye sadece çömlek parçaları ve evlerin iskeleti kalır, fakat toplumsal yapı sağlam ve kalıcı bir biçimde varlığını korur, çünkü toplumsal yapı yaşlılardan gençlere hiç değişmeden aktarılan ve çok iyi korunan ahlâki kurallar, atasözleri, geçmişe ilişkin anlatılan hikâyeler, kahramanlık destanları, ahlâki öğütler üzerine inşa edilmiştir.

Rutinleri giderek başarı kazandıkça neolitik çağ tarımı büyük olasılıkla daha sabit ve tutucu bir hale gelme eğilimi gösterdi. Bu dönemin sonunda, yenilebilir bitkilerin besin değeri olmayan veya zehirli bitkilerden ayrılmasını, köklendirilmesini, tohumlamanın, çaprazlamanın ve seçmeye dayalı ıslahın gizemlerinin keşfedilmesini, insanın yarıdımıcısı haline gelen evcil hayvanların seçilmesini sağlayan maceracı deneyler son bulmadıysa bile bir hayli azaldı. Sağlam bir yapıya ulaştıktan sonra, muhafazakârlık, tekrar ve sabır, bu kültürün kilit unsurları haline geldi. Neolitik çağ ekonomisinin sınırlarına ulaşması hiç şüphesiz binlerce yıl almıştır; fakat kendi sınırlarına bir kez ulaştığında daha fazla gelişmeye yönelik içsel itkisi azalmıştır. Bu aşamada hoşnutluğun formülü, "iyi olanı sıkıca kavra ve daha fazlasını isteme" şeklindeydi.

Su yolu taşımacılığı henüz tam olarak gelişmeden önce her köy kendi içinde bir dünyaydı; salt fiziksel sınırlarla çevrelenmiş olduğu kadar, uyuşuk bir kendi içine gömülmüştük ve kendini beğenmiş bir yahtılmışlık içindeydi. İlkel koşullar içinde dahi muhafazakârlık asla mutlak değildi; kendine yeterlilik asla tam değildi; bu sınırlamalar asla kırılmaz değildi. Birilerinin bir yere gidip oradan bir alet getirdiği veya bir kız "kaçırdığı" mutlaka oluyordu. Yine de köylülerin idealle-

31

Neolitik köy

ri, çok sonraları Laozi'nin tasvir ettiği gibiydi: "Lezzetli bir aştan zevk almak, güzel giysilerle gururlanmak, huzurlu bir evle yetinmek, törelerden mutluluk duymak." Bunların ardından da, "gözle görünecek ve horozlarıyla köpekleri duyulacak kadar yakındaki bir komşu köyün varlığına rağmen o köyü ziyaret etmeden yaşlanıp ölmek." Bu köyler, hayat tarzlarını değiştirmeye yönelik herhangi bir itkidenden uzak büyümekte ve çoğalmaktaydı; hayatın ana amacı beslenme ve üreme, midedin ve cinsel organların tatmin edilmesi olduğu sürece, neolitik çağ köy kültürü her talebi yerine getirebilmekteydi.

32 Elbette ki bu genel tablonun doğrulanması ve kanıtlarının ortaya çıkarılması gerekiyor. Bugünün bakışıyla neolitik çağ köyünün durağan niteliklerini fazla öne çıkarıyor ve daha akışkan niteliklerini göremeyip binlerce yıllık birikimin sonucu olan istikrarı, tekrarları, kemikleşmeleri geçmişe yansıtıyor olabiliriz. Binlerce yıl boyunca bazı taze birikimler ve maceracı atılımlar gerçekleşmiş olmalı. Neolitik çağ köyünün dış biçiminde Mezopotamya'daki Lagash gibi küçük kentlerin özellikleri mevcuttu; gerçekten de büyük köyle küçük kentin fiziksel kalıntıları ayırt edilemeyecek derecede birbirlerine benzer. Elimizde daha fazla görünür iz olsaydı, belki de Meitzen'in Orta Avrupa'nın çok daha geç bir dönemi için bulduğu gibi çok çeşitli yerleşim planları bulabilecektik.

Bütün bunlarla birlikte, kentin ilksel yapısı köyün içinde mevcuttu. Ev, kutsal yer, sarnıç, kamu yolları, -henüz pazaryeri olma özelliğini kazanmamış olan- agora gibi öğelerin hepsi ilk olarak köy içinde şekillenmişti; hepsi kentin daha karmaşık yapısında geliştirilmeyi bekleyen, köye ait buluşlar ve organik farklılaşmalardı. Bu, köyün genel yapısı için olduğu gibi kurumları için de geçerliydi. Örgütlü ahlâk, yönetim, yasa ve adaletin ilk belirtileri köyün ihtiyar heyetinde mevcuttu. Thorkild Jacobsen, bu temsili topluluğun, geleneğin muhafızlarının, ahlâk bekçilerinin, doğruyla yanlış ayırt eden bu yargıçların Mezopotamya'da MÖ IV. binyılda ortaya çıkmış olduğunu, elde somut bir kanıt bulunmamasına rağmen bu tür heyetlerin daha da eski tarihlere dayandırılabilceğini göstermiştir. Bu ilkel yönetim birimi bütün dönemlerde köy topluluklarını karakterize ediyor gibi görünüyor. Bu kurum öylesine önemliydi ki, Mezopotamya kent devletinin hem dinsel mitlerine, hem de fiili işleyişine damgasını vurdu; zira ilkel köylerden binlerce yıl sonra bile Babil'deki tanrılar heyeti hâlâ arkaik köy modelini izlemekteydi.

Kendiliğinden ortaya çıkıp örf ve âdetlerle biçimlenen bu tür mec-lisler, yönetmek ve yeni kararlar almaktan çok, kabul edilmiş kuralla-

ra ve hatırlanmayacak kadar eski zamanlarda verilmiş kararlara güncel bir işlerlik kazandırmak konusunda insanların fikir birliğinin bir ifadesiydi. Sözlü bir kültürde bilinmesi gereken her şeyi özümseyecek kadar yaşamış olanlar sadece yaşlılardı. Afrika, Asya ve Güney Afrika'daki köy topluluklarında yaşlılar hâlâ nüfuzlu bir konuma sahiptir; törensel biçimde olmasa da Amerika'nın bazı köylerinde de günümüze kadar belli belirsiz etkindiler. Yaşlılar, topluluğun bilgelik birikiminin cisimleşmiş haliydi: Yanlış anlamalar veya çatışmalar sonucunda topluluğun birliği tehlikeye düştüğünde yaşlıların hepsi bir araya gelir, ortak bir zeminde buluşur ve birliği yeniden sağlardı. Eski Yunanlar, tiranların kaprisleri karşısında gelenek ve kurallara saygı göstermenin kendi kültürlerinin benzersiz bir ürünü olduğunu düşünürlerdi. Oysa bu, ilk kez Mezopotamya'da karşımıza çıkan eski köy demokrasisinin uzantısından başka bir şey değildi. Boyun eğdirilmiş bir nüfus üzerinde, onlara yabancı kendi geleneklerini veya aynı derecede yabancı üst sınıf yeniliklerini dayatan egemen bir azınlığın gerçekleştirdiği bütün sofistike denetim faaliyetlerinden çok önce var olduğu anlaşılan bir kurumdu bu.

Benzer şekilde din de, bildik ve insani bir düzeyde işlerlik gösteriyordu. Her köyün tüm komşular için ortak olan bir kutsal yeri ve kültü olabildi, ama totem ve ata tapıncına dayalı daha yaygın bir dinsel duyarlılık söz konusuydu: Her evin, gerçek ve devrolunamaz mülkü olarak kendi tanrıları vardı. Evin reisi, bugün ortodoks Yahudi ailelerinde, Fıfış bayramında evin reisinin yaptığı gibi, kurban ve dualarda rahip işlevini görüyordu. Genel olarak, köy, gücü ve sorumlulukları dağıtıyor; farklılaşma ve uzmanlaşma potansiyelleri genellikle kullanılmazken, tarafsızlık, uyumsuzluk, yenilikler ve keşifler mümkün olan en asgari düzeyde tutuluyor, hatta acımasızca tamamen ortadan kaldırılıyordu. Böylesi bir yakınlık ve samimiyet içinde, gündelik yüze karşılaşmalarda topluluğun her üyesi eşitti. Sadece yaşlılar öncelik hakkına ve belli bir otoriteye sahipti.

Neolitik çağ icatları ve kurumları yerleşik hale geldikten sonra, köy hayatı genel bir memnuniyet içinde binlerce yıl aynı düzeyde kalabildi. Son büyük dönüşüm saban kültürüyle ve taş aletlerin yerini metal aletlerin almasıyla geldi. Tümüyle farklılaşmış, tam bir kent olarak adlandırılabilcek bir oluşumun ortaya çıkması uzun yıllar almış olmalı. Buna rağmen, neolitik çağ köyleriyle neolitik çağ kentleri arasındaki fark o kadar belirsiz, aralarındaki benzerlik o kadar çoktur ki, insan bu ikisini aynı türün genç ve yetişkin iki biçimi olarak değerlendirmekten kendini alamaz. Fakat bütün bu benzerlikler genel olarak fizik-

sel biçimler için geçerlidir, kentin toplumsal kurumlarıyla ilgili değildir. Kentin birçok özelliği köyün içinde potansiyel halde, hatta kimi durumda görünür bir biçimde mevcuttu. Fakat köy, gelişmekte olan bir embriyondan çok, döllememiş bir yumurta gibiydi; zira, farklılaşmayı ve karmaşık kültürel gelişim süreçlerini başlatmak için babadan gelecek tamamlayıcı kromozomlar dizisine ihtiyacı vardı.

G. AVCININ YENİ ROLÜ

34

Birbirini izleyen bir kültürler dizisini anlamaya çalışan kişi o kültürlerin katmanlaşmasını çok fazla ciddiye almak gibi tehlikeli bir eğilim içine girebilir. Katmanlara gereken önemi vermek arkeoloji için kültürel akrabalıkları ve zaman içindeki geçişleri saptamanın yolu olarak şartsa da, sadece maddi kültürler öldükten ve gömüldükten sonra hiçbir değişim geçirmeksizin katmanlar halinde kalırlar. Oysa maddi olmayan kültür lifli bir yapıya sahiptir; maddi olmayan kültürün uzun lifleri, sık sık kesintiye uğramakla birlikte tüm katmanları kat eder ve görünür olmadıkları zaman bile aktif bir rol üstlenebilir.

O nedenle, günümüzde elde edilen bulgular ışığında fiziksel kentin tarihini neolitik çağ kültürünün son evrelerine dayandırsak da, kentin ortaya çıkışı aslında paleolitik ve neolitik çağ unsurlarının daha erken dönemlerde bir araya gelişinin nihai bir sonucudur. Eğer doğru bir savda bulunuyorsam, tarım devrimiyle, tohum ıslahıyla ve saban tarımı ile sulamanın ortaya çıkışıyla gerçekleşen son büyük ilerleme bu birliğin oluşmasını sağlamadıysa bile, ona destek oldu. Bütün bunların sonucunda, "uygarlık"ı karakterize eden bir dizi kurum ve denetimler kristalleşti.

Tam o sıralarda, önceki evcilleştirme faaliyetleri sonucunda tamamen reddedilmese de dizginlenip uysallaştırılan eril katkı aniden katlanmış bir şevkle geri döndü ve beraberinde topluma yeni bir dinamizm getirdi. Bu eril unsur, doğayı evcilleştirme ve denetlemeye, eşek, at, deve, fil gibi güçlü ve dayanıklı hayvanları kullanmaya ve en önemlisi, kısmen silah zoruyla başka insan toplulukları üzerinde avcının avı üzerinde kurduğuna benzer bir iktidar kurmaya yönelik bir arzu biçiminde ortaya çıktı. Tek başına ne paleolitik ne de neolitik çağ kültürü, birbirini tamamlayan yetenek ve işlevlerini birleştirerek ulaştıkları başarıyı gerçekleştirebilecek güce sahip değildi.

Paleolitik çağ kültürünün yerine tümüyle neolitik çağ kültürünün geçtiği fikri kuşkusuz bir yanılgıdan başka bir şey değildir. Günümüz-

de bile, bahar aylarına rastlayan pazar günlerinde, büyük kentlerin çevresinde, ırmak boylarında veya göl kıyılarında sıralanıp paleolitik çağdan kalma balıkçılık işiyle uğraşan veya yılın belli aylarında daha da eski bir işi yapan, mantar, meyve, fındık, deniz kabukluları, nehir yataklarından odun veya deniz kenarlarından midye toplayan binlerce insana rastlamak mümkündür. Değişen bir tek şey vardır, o da eski insanların yaşamak için yaptıklarını bu insanların zevk için yapmalarıdır.

Burada sorulması gereken soru şudur: Çapayla toprağı işlemek ve ağaç dikmek köy yerleşimini olanaklı hale getirdiği zaman paleolitik çağ avcısına ne oldu? Şüphesiz tarımsal bölgelerden uzaklaştırılmıştı, zira köyün yakınına gelen küçük av hayvanlarını bizzat köylüler kapandı veya avlayarak öldürmekteydiler ve büyük hayvanlar da bataklıklara ve dağlara sürülmüştü. Zaten bunlar bir yiyecek olarak sevinçle karşılanmaktan çok ekinlere yönelik bir tehdit olarak görülmekteydi. Tarımla birlikte avcının fırsatları daralmıştı. Leatherstocking'in*, tarım alanı açmak için Amerika'daki öncü beyazların ağaçları yakıp kesmesi konusundaki tutumunu hatırlarsak, bu ilkel tepkiyi daha iyi anlayabiliriz. Fakat avcı, başarılı tarım yöntemlerinin getirdiği değişmez rutinlere ve hiçbir macera fırsatı içermeyen bu güvenli hayata kibirle sırt çevirmiş olsa da, küçük köy ve mezraların rahatlığı ve toplumsallığı zamanla bir parça hoşnutsuzluk ve kıskançlık yaratmış olmalı.

Oklarını birbirine doğrultmuş insan figürleri içeren, doğru yorumlandığı şüphe götürür bazı mağara resimleri hariç, avcılarının başka avcılarını avladığına dair herhangi bir kanıt rastlanmamıştır. Uzun bir süreye boyunca, izi sürülenler hep hayvanlar ve kuşlar olmuştur, insanlar değil. Fakat, hayvan ve böcek dünyasında, fırsat verildiğinde yırtıcı hayvanların, sert bir yaşama tarzı yerine daha uysal bir yaşama tarzını tercih ettikleri ve rahatlığa asalak gibi yaşamayı seçecek kadar alıştikları, diğer hayvanların davetkâr olmasa da pasif olarak kabul ettiği bir ilişki sayesinde geçimlerini temin ettikleri inancını destekleyecek birçok kanıt mevcuttur. Bir noktaya kadar bu ilişki yararlı bir ortak yaşamcı ilişki de sayılabilir pekâlâ: Diğerlerinin besininden geçinmesinin karşılığında yırtıcı hayvan yuvayı başka düşmanlara karşı savunma görevini üstlenebilir.

İnsanlarda böyle bir karşılıklı ilişkinin varlığına işaret edecek kanıtlar mevcut değildir, çünkü böyle bir şey tarihsel kaydın başlangıcından önce gerçekleşmiştir. Paleolitik çağ gruplarıyla neolitik çağ grupları arasındaki yeni bir ilişkinin varlığını kanıtlayabilecek malzeme ka-

* James Fenimore Cooper'in seri romanlarındaki Kızılderili kahramanın adı. (ç.n.)

35

36 lıntıları sınırlı ve farklı yorumlara açıktır. Fakat Filistin’de, kent henüz ortaya çıkmadan önce avcının geçici kampının daimi olarak kalınan bir müstahkem yer haline geldiğine dair kesin belirtiler bulunmuştur. Bu müstahkem yerde, arkeologların her ne kadar içlerine sinerek olmasa da “kabile reisi” adını verdikleri bir kişi yaşamaktaydı; bu kişi yalnız değildi, yanında onun izinden giden bir grup insan daha bulunmaktaydı. Önceleri bu tür avcılara sadece hoşgörü gösterilmemiş, varlığından da memnunluk duyulmuş olabilir. Çünkü neolitik çağ ekonomisinde avcının yararlı bir işlevi vardı. Silahlarını ustaca kullanması, avcılık yeteneği sayesinde köyü ciddi tehditlerden, o zamanlar belki de yegâne düşmanları olan aslanlardan, kaplanlardan, kurtlardan, timsahlardan korumaktaydı. Avcı, bu hayvanlara sezdirmeden yaklaşmanın ve onları öldürmenin yolunu hâlâ biliyordu. Oysa köylüler muhtemelen avcının silahlarına ve daha da önemlisi o hayvanları öldürecek cesarete sahip değillerdi. Yüzyıllar boyunca yaşadıkları emniyetli hayat koşulları köylüleri pasif ve uysal hale getirmiş olabilir.

Köyle müstahkem yer arasındaki karşılıklı ilişkinin kuşkusuz yazıdan çok önce düzenlenmiş olmasına karşın bu noktada yazılı belgeler yardımımıza koşar. Sümer efsanesinde kabile reisi arketipi Gilgameş’tir: Kahraman avcı, güçlü koruyucu ve Uruk’un etrafındaki surları inşa eden kişi. Bir başka avcı olan Enkidu’nun yaptıklarının anlatıldığı eski bir Babil öyküsünde de şöyle söylenir: “Aslanların peşine düşmek için silahını aldı: Çobanlar artık geceleri rahat uyuyabilir, çünkü o kurtları yakaladı, aslanları yakaladı. Sığır çobanı rahatça yatabilir. Enkidu onların koruyucusu, cesur adam, benzersiz kahraman.”

Bu, bir hükümdara yapılan kölece bir methiye değil, hizmetlerine daha uzun zaman ihtiyaç duyulacak dost bir koruyucuya nazik bir teşekkürdür. MÖ VII. yüzyıl gibi geç bir dönemde Asurbanipal tarafından diktirilen bir taş yazıt, şiddetli yağmurların toprağı bataklık bir cengele dönüştürmesinin ardından aslanlarla kaplanların etrafa nasıl dehşet saçtığından bahseder; Asurbanipal, bu hayvanları gerisingeri inlerine kovaladığını anlatarak övünür. Fakat bu döneme gelindiğinde, ne yazık ki, avcının hayrıkâm rolü iktidara duyulan sadistçe bir tutkuyula lekelenmiştir; avcı kral, toplumdan gönül rızasıyla gelecek övgüleri bekleyememiş ve övgü boşluğunu kendi kendini methederek doldurmuştur.

Avcının korumasındaki köyler, muhtemelen, ekinleri vahşi hayvan sürüleri tarafından çiğnenen veya çocukları yağmacı hayvanlar tarafından parçalanan köylere oranla daha hızlı gelişmişti. Fakat neolitik çağ köyünün refahı ve huzuru, koruyucu konumundaki avcıyı çoban köpe-

37 ği rolünden kurt rolüne doğru itmiş ve giderek tek taraflı hale gelen bu ilişki çerçevesinde köylülerden bir nevi “koruma parası” talep etmesine neden olmuş olabilir. Bizim Victoria çağındaki atalarımız bunu çok iyi anlamamış olabilir; ama muazzam ticari teşebbüsleri ve güçlü sendikaları denetimleri altına almış olan, eğlence, ulaşım ve inşaat sektöründen şu veya bu ad altında devasa boyutlarda haraç toplayan, pişkin pişkin yargıçları tehdit eden ve polisleri kendi hesabına çalıştıran çete reislerinin cirit attığı bugünün ABD’sini bilen bizler, bu ilk kabile reislerinin başarılarını anlayabilecek konumdayız. Ürkmüş köylüler, hayvanlara karşı koruma vaat eden koruyucuya, kendilerine hayvanlardan daha büyük zarar vermesinden korktukları için boyun eğdiler. Avcının politik bir kabile reisliğine doğru geçirdiği bu doğal evrim büyük ihtimalle ona daha güçlü bir iktidar yolunu açmıştı. Yazının bulunmasından önceki dönemlere ait anıtlarda, Henri Frankfort’un belirttiği gibi, “avcılar, önderleri, belki de kralları karakterize eden giysiler ve saç biçimi ile resmedilmiştir.”

Yine de, özellikle ilk evrelerde tehdit ve zorlama unsurunu çok abartmamak gerekir. Tehdit ve zorlama büyük bir ihtimalle daha sonra, teknik, politik ve dinsel iktidarın giderek tek elde birleştiği ve ilkel, kaba kabile reisinin etrafa korku saçan bir krala dönüştüğü dönemlerle birlikte geldi. İlk önceleri, bu ilişkide selim bir yan vardı; belki de ilgi alanının izi sürülüp avlanan vahşi hayvandan, güdülüp korunan evcilleştirilmiş hayvana kayma söz konusuydu: açlık ve ihtiyaç nedeniyle besinin derhal ele geçirilmesinden, nihai kurbanı besleyip semirtme ve onu kesmek için gerekli anı bekleme sürecine doğru gerçekleşen bir değişim.

Erken dönem bir Mezopotamya şiirinin bir dizesinde, çiftçinin arazisinde sürüsünü otlatan çobanın çiftçi tarafından memnuniyetle karşılandığı anlatılır; bu, çiftçinin gübrenin değerini biliyor olmasından kaynaklanıyordu belki de. Sürüsüyle birlikte oradan oraya dolaşan çobanın serbestçe hareket edebilirliği onu özünde, toprağına bağlı olan çiftçiden çok avcıya yakınlaştırır. Masallarda üretken köylü, Tekvin’de sözü edilen Kabil gibi kötü biri olarak olmasa da, daha düşük bir rolde görünürken, çoban ve avcı kahraman olarak tasvir edilirler. Çoban Dumuzi’yle karşı karşıya gelen köylü alttan alır ve hemen geri plana çekilir. Çobana avcının manevi kardeşi, onun yağmacı tarafından çok koruyucu tarafı ağır basan iyi yüzü gözüyle bakılmış olması mümkündür. İlk krallardan biri olan Etana çobandı, Mezopotamya mitolojisindeki tanrı Lugubanda ile Dumuzi ve daha ileriki dönemlerde İsrailoğullarından Davud da öyle; büyük bir örgütleyici ve fatih olan Hammurabi

ise kendini halkının çobanı olarak tanımlıyordu.

Avcılık da, çobanlık da, liderlik ve sorumluluk duygularını çağırıyor, alttan alta ise yumuşak başlı bir itaat talep ediyordu. Fakat avcılık avcının iktidar arzusunu güçlendirmiş ve öldürüp kesme becerilerini de, yavaş yavaş, başka insanları kesip biçme veya onları hizaya sokma gibi daha üst düzeyde örgütlü bir uğraşa kaydırmıştı. Öte yandan çobanlık da, zorun ve şiddetin sınırlanması ve sürü içindeki en zayıfın bile korunup beslenmesini sağlayacak belli bir adaletin inşasına dönüşmeye başlamıştı. Baskı ve ikna, saldırı ve koruma, savaş ve yasa, güç ve sevgi, yeni yeni biçimlenmeye başlayan ilk kent topluluklarının dokusuna hiç kuşkusuz kök salmıştı. Krallık ortaya çıktığında ise savaşın efendisi ile yasanın efendisi aynı zamanda toprağın efendisi haline geldi.

Bütün bunlar, kaçınılmaz olarak, bilinenlerin ışığında yapılan mitsel bir çıkarsamadan ibaretse de, gönül rızasıyla verilen armağanların haraca, haracın da zamanla aşara, vergiye, angaryaya, kurban istemeye, hatta insanları kurban etmeye nasıl dönüştüğünü kafada canlandırmaya yardım eder. Bu noktada savaşın henüz ortalıkta olmadığını belirtmeliyim. Bugüne kadar yapılan kazılardan anlaşıldığına göre, neolitik çağa ait bu köylerde silah olarak adlandırılacak bir alet mevcut olmaması çarpıcıdır. Burada bir şeyin yokluğundan yola çıkarak akıl yürütüyor olsak bile, kendi içine kapalı küçük bir topluluk için bu önerme son derece akla uygun görünür: Neolitik çağ köyü, son derece küçük, insan gücü fazlasından yoksun, diğer köylere çok uzak ve teknenin icadına kadar hareket serbestisini artıracak araçları olmayan bir topluluktur. Bu koşullarda, birbirlerine karışma veya birbirlerinin toprağına göz dikme isteği duymuş olmaları beklenemez. "Herkesin herkese karşı" savaştığı söylenen o ilk savaş hali masaldan ibarettir; Hobbes'un savaşçı ilkel insanı, Rousseau'nun soylu vahşisinden daha az tarihsel gerçekliğe sahiptir. "Bölgecelik" eğilimi, kuşlarda olduğu gibi, sınır meselelerini dostane bir biçimde çözümlenmiş olabilir. Bu meseleler ancak daha sonraları, mülkiyet ve imtiyaza yönelik daha "uygar" kaygıların ortaya çıkışından sonra vahşi çatışmalara yol açmış olmalı.

Eski kale ve müstahkem yerler karşıt topluluklar arasındaki savaşa ve çatışmalara değil, küçük bir azınlığın görece daha büyük bir grup üzerinde kurduğu tek taraflı tahakküme işaret eder. Silahlar aracılığıyla kurulan bu tür baskı ve denetimler başlangıçta diğer topluluklarla yaşanan çatışmalarda kullanılmıyordu; bunlar topluluğun kendi içinde dayatılıyordu: "Soyluların" kendi köylülerini alt etmesi, insanlık tarihi kadar eski bu güce kavuşması ilk kez silah kullanımı sayesinde müm-

kün olmuştu. Rekabet, çatışma, şiddet ve kasten adam öldürme, bütün bunlar her grup içinde çeşitli biçimlerde mevcut olmuş olabilir, fakat günümüzün bilim insanları "daha yüksek" uygarlık seviyesindeki topluluklarda daha büyük boyutlarda görülen sapkınlıkları ve saldırganlıkları mesnetsizce ilkel dönemlere de mal ettikleri için bu davranışlar abartılmıştır. Bronislaw Malinowski'nin bu konudaki yargısı bana akla yatkın geliyor: "Savaşın birbirinden bağımsız ve politik olarak örgütlü gruplar arasında gerçekleşen bir kavga olduğunu kabul edersek, o zaman ilkel düzeydeki gruplar arasında savaş yoktur."

Kolektif askeri saldırganlığın da, sistemli bilimsel araştırmalar biçiminde kendini gösteren kolektif merak kadar uygarlığın bir buluşu olduğunu söyleyebilirim. İnsanoğlunun doğası gereği meraklı oluşu onu kaçınılmaz bir biçimde örgütlü bilime doğru götürmez; benzer şekilde, onun öfkeye ve kavgaya yatkın olması da savaş kurumunu yaratmaya tek başına yeterli değildir. Savaş da bilim gibi kültüre bağlı tarihsel bir gelişimdir – karmaşıklık, kriz, düş kırıklığı, öfke ve saldırganlık arasındaki çok daha çapraşık bir bağlantının ürünüdür. Bu konuda karıncalar bize maymunlardan –veya hayal ürününden başka bir şey olmayan özellikleri XIX. yüzyılın kapitalist girişimcilerine şüphe uyandıracak kadar benzeyen o güya dövüşmeye hazır "mağara adamı"ndan– daha çok şey öğretebilir.

H. PALEOLİTİK ÇAĞ-NEOLİTİK ÇAĞ BİRLİĞİ

Kent ortaya çıkmadan önce neler olup bittiğine dair ancak tahminde bulunulabilir. Belki paleolitik çağdan artakalan avcı gruplarla neolitik çağın yerleşik grupları, birbirine üstün gelemeyecek kadar seyrek dağılmış olarak aynı toprağı paylaştılar ve birbirlerinin hayat tarzlarını özümseyecek ve alet alışverişinde bulunacak kadar uzun bir süre beraberce yaşadılar. Eğer bunu iki kültürün evliliği olarak betimleyecek kadar ileri gidersek, ilk başta eşler arasında eşit bir ilişkiden muhtemelen söz edebiliriz. Ama bu birliktelik taşı bileyip cılayan neolitik çağ insanının sabırla çalışma kapasitesi karşısında saldırgan azınlığın silahlarının ve baskıcı alışkanlıklarının giderek güçlenmesi sonucunda zamanla tek taraflı bir ilişkiye dönüştü. Tarihte sıkça rastlandığı gibi, eski kültürün reddedilen unsuru (avcılık) tarım topluluğu içinde egemen unsur haline geldi; fakat bu unsur artık daha üstün bir yerleşim biçiminin yönetimi için kullanılacaktı. Silahlar artık sadece hayvanları öldürmek için değil, insanları tehdit etmek ve yönetmek için de hizmet verecekti.

40 İki kültür arasındaki etkileşim uzun bir dönem boyunca devam etti; fakat sonunda eril süreçler, taşıdıkları büyük dinamizmle, kadının damgasını taşıyan daha pasif hayat besleyici faaliyetleri ezdi. Doğurganlığın temel unsurları en azından imgelem düzleminde kadının alanından çıkarıldı: Eski Mısır metinlerinden birinde Atum, mastürbasyon yoluyla evreni kendi bedeninden yaratırken tasvir edilir. Kibirli erkek, yeni hayat düzeninde kadının artık bir önemi olmadığını bundan daha açık ifade edemezdi herhalde. Erken dönem neolitik çağ toplu-munda, tahılların ıslahından önce kadın en yüksek konumdaydı; cinsiyet doğrudan doğruya iktidar demektir. Bu sadece şehvetin körüklediği bir fantezinin dışavurumu değildi; çünkü kadının çocuk ve bitki bakımına duyduğu ilgi, endişeli, ürkek ve kuruntulu ilkçağ insanını değiştirmiş, ileriye güvenle bakabilmesini, soyun devamından büyük ölçüde emin olabildiğini sağlamıştı. Bu, insanoğlunun artık tamamen kendi kontrolü dışındaki güçlerin oynadığı anlamına geliyordu. Tek başına fiziksel enerji açısından bile tahılların ıslahıyla gelen tarım devrimi, hayvanları evcilleştirmesi açısından güneş enerjisini kullanma yolunda atılmış ilk önemli adım oldu; su değirmeninin kullanımıyla başlayıp nükleer enerjinin icadıyla doruğa ulaşan icatlar dizisinin ortaya çıkışına dek uzun bir süre hiçbir icat bununla boy ölçüşemedi. Tarım devrimi, Loren Eiseley'in incelikle ifade ettiği gibi, milyonlarca yıl önce bitki dünyasını kökünden değiştirmiş olan "çiçek patlaması" gibi bir şeydi. Nükleer çağ kadını kendi çocuklarının ve dünyanın geleceğinden endişe duymak için ne kadar haklı sebeplere sahipse, neolitik çağ kadını da kendi katkılarıyla övünmek için o kadar sebebe sahipti.

Kadının eski yönetici rolünden şüphe eden varsa en eski dinsel efsanelerdeki kanıtlara baksın; zira o efsanelerde kadının hükmedici di-siliği, eril rolü fazlasıyla üstlenmiş olduğuna işaret eden son derece za-lim sıfatlarla betimlenir. Bu sıfatlar, dehşet saçan bir karakter olarak tasvir edilen Hindu tanrıçası Kali'yi bugün de betimlemektedir. Mezopotamya'nın en eski ilahi varlığı şüphesiz, isyankâr oğullarına klasik Freudcu baba kadar düşmanca davranmasıyla tanınan suların ilksel anası Tiamat'tır. Öte yandan -her ne kadar hasat tanrıçası Demeter gi-bi daha müşfik, daha anaç imgeler ona eklense de- aslanlara hükme-den korkusuz âşık, anaların anası Kibele'ye duyulan inanç da Anado-lu'da uzun yıllar boyunca etkili olmuştur.

Kadının kendi cinselliğinin daha gelişkin yönlerini, zarafeti, güzel-liği, erotik hazı öne çıkarabilmesi belki de bu iktidar unsurunu daha erkeksi tanrılara havale etmesinden sonra mümkün olmuştur: İştâr, As-

tarte ve Aphrodite örneklerinde olduğu gibi. Bu sırada erkek kendi do-ğasının dışı tarafına karşı aşırı tepki göstermekteydi. Yeni avcı kahra-man eril cesaretiyle, gücüyle övünmekte, hayvani cesaret göstermekte, vahşi hayvanları yere sermekte, rakiplerini dize getirmekteydi; fakat bunları yaparken, Samson veya günümüzün profesyonel boksörleri gi-bi kadının kollarında gücünü yitirmekten korkarak, işine daha büyük kararlılıkla sarılabilmek için kadına çoğu zaman sırt çeviriyordu. Bu yüzden Gılgamış, İnanna'nın davetkarlığını elinin tersiyle itiyordu.

Benzer biçimde, Enkidu, Uruklu bir fahişenin tuzağına düşüp onunla cinsel münasebette bulunduğu için becerilerini yitirip boyun eğiyordu: Böyle bir zayıflık gösterisinin ardından, bozkırdaki ceylan-lar ve vahşi hayvanlar ondan uzak durmaya başlamıştı. Geleneksel ola-rak, avcı kahramanın en büyük meziyeti cesaret ve kas gücünde yatar; o, iri kaya parçalarını yerinden oynatır, ırmakların yataklarını değiştiri-rir, tehlike ve ölümlerle alay eder. Bu iriyarı, güçlü figür, kentle birlikte boyutlarda ortaya çıkan genel büyümenin ilk habercisidir. Benzer şe-kilde, fiziksel yetenek ile mekanik kuvvet üzerine yoğunlaşmanın baş-lı başına bir amaç olarak ortaya çıkışı da burada yatar.

Öyleyse, eğer kökenlerini doğru yorumluyorsam, kent neolitik çağ kültürüyle ondan daha eski paleolitik çağ kültürünün birleşmesinin en önemli meyvesidir. Bu kent öncesi çevrede erkek öncü karakter haline geldi, kadınsa ikinci plana çekildi. Kadının dikim çubuğu ile çapasının yerini öküz gücüyle de kullanılabilen ve ovalık arazinin en ağır topra-ğını bile yarabilen saban aldı. Tanrıçalar bile, kadının en aktif olagel-diği tarım ve buluşlar alanlarında Osiris ve Bacchus gibi tanrılara bir ölçüde boyun eğdiler. Kadının gücü özel hile ve büyülerinde, aybaşı-nın gizemlerinde, çiftleşmesinde, doğurmasında, kısaca yaşam sanatla-rında yatıyordu. Erkeğin gücüyle şimdi saldırganlık ve güç kullanma becerisinde, öldürme ve ölümlerle alay edebilme yeteneğinde, zorlukları yenmesinde ve iradesini başka insanlara kabul ettirmesinde, kendisine karşı çıkarları yok edebilmesindeydi.

Bu iki kültürün birleşmesinin bir sonucu olarak herhalde en geniş çapta melezleşme ve harmanlanma süreçleri de yaşanmıştı. Bu durum kente, kendi bölgesel habitatlarında kalmış olsalardı ne avcının, ne ma-dencinin, ne hayvan yetiştiricisinin ne de çiftçinin asla elde edemeye-ceği bir potansiyel ve yetenek kazandırdı. Çapayla toprağı işlemek mezraları beslerken, sabanla toprağı işlemek koca kentleri ve bölgele-ri besleyebilirdi. Yerel çabayla küçük toprak setler ve arklar yapılabi-likten, kentin geniş çaplı işbirliği sayesinde bütün bir ırmak vadisi be-sin üretimi ve taşımacılık -ihtiyaca göre, insanların, malzemelerin ve

hammadelerin taşınması- için bütünsel bir kanal ve sulama sistemine dönüştürülebilirdi.

Bu değişim kısa zamanda bütün bir doğal alana damgasını vurdu. Dahası, insanın topluluk içindeki ilişkileri üzerinde iz bıraktı. Erkek simgeselliği ve soyutlamaları artık görünür hale geldi: Bu simge ve soyutlamalar kendilerini o ısrarcı düz çizgide, dikdörtgende, tümüyle kapalı geometrik planlarda, fallus biçimli kulelerde, dikilitaşlarda ve nihayet, efsanelerin çok renkli matrisinden giderek kopan güçlü soyutlamalar üreten matematik ve astronominin başlangıç evrelerinde göstermekteydi. Eski kentler genelde yuvarlak biçimliyen yöneticinin kale-si ile kutsal bölgesinin çoğunlukla dikdörtgen biçimli bir çerçeve içinde olması belki de bu yüzden anlamlıdır.

Kente katı, etkili, çoğunlukla haşin hatta sadistçe kurallar eski âdetlerin ve rahat, telaşsız rutinin yerini aldı. Çalışmanın kendisi de diğer faaliyetlerden ayrıldı ve bir amirin gözetimi altında durmaksızın çalışılarak geçirilen "mesai günü"ne doğru yöneldi: Günümüzde doruğa ulaşan "işletme devrimi"nin ilk basamağıydı bu. Mücadele, tahakküm, buyurganlık ve fetih, dönemin yeni temalarıydı; köyün koruyuculuk ve temkinlilik, sebat ve edilgince tahammül temaları artık geçerliliğini yitirmişti. İktidarın boyutlarında gözlenen bu genişleme, yalıtılmış yapısıyla köyün -hatta binlerce yalıtılmış köyün- baş edemeyeceği kadar büyüktü; köy daha sınırlı işlevler ve daha kesin biçimde anaç ve organik kaygılar için bir kap vazifesi görüyordu. Köy kültürünün bu gelişimde pay sahibi olabilecek kapasiteye sahip olan bölümü kentin içine doğru sürüklendi ve sistemli bir şekilde onun yeni hayat tarzını besledi.

Bütün bunlara rağmen kentin kökenindeki unsurlar hiçbir zaman tümüyle yok olmadı; bazı taraflarının kent tarafından soğurulmasına rağmen her biri kendi yolunda büyüyüp gelişti. Böylece köy kentten daha hızlı ve daha etkili bir biçimde çoğaldı ve çok daha geniş bir alana yayıldı. Köy bugün her ne kadar kentleşmeye yenik düşmenin eşindeyse de, çok eskilere dayanan halk geleneklerini binlerce yıl ayakta tutmuş ve kendisinden daha büyük, zengin ve cezbedici rakiplerinin ortaya çıkışına ve yerle bir oluşuna şahit olacak kadar uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. Patrick Geddes'in de belirttiği gibi, Musselburgh köylülerinin köyleriyle övünmelerinin sağlam tarihsel dayanakları vardı:

"Musselburgh bir köydü
Edinburgh ise değil,

Edinburgh yok olduğunda
Musselburgh yine köy kalacak."

Kale de varlığını sürdürecekti. Son dört bin yıl içinde yönetim biçimleri ve yönetimin işlevleri değişse de kale daima varlığını sürdürmüştür ve hâlâ göz önündedir. Castel San Angelo'dan Londra'da Admiralty Arch'taki beton sığınağa, Kremlin'den Pentagon'a ve yeni yapılan yeraltı denetim merkezlerine kadar kale hâlâ en eski örneklerinin mutlakçılığını ve irrasyonelliğini temsil eder. Kutsal yerler de bağımsız bir varoluşu bugüne dek korumuştur. Çok ünlü kutsal yerlerin bir kısmı hiçbir zaman başlı başına bir büyük kent haline gelememişse de, daha büyük merkezler çoğu zaman onların önemine erişememiştir. Dinsel açıdan bakacak olursak, Londra ile Bağdat, Canterbury ile Mekke'nin yanında ikinci plandadır; öte yandan Santiago de Compostela ve Lourdes gibi hac yeri olmuş kentler de kutsal yerin bakımı ve gözetimi dışındaki diğer kentsel işlevlere genellikle sahip olmamışlardır. Bu nedenle denilebilir ki, kenti meydana getiren her unsur ilk olarak, kent onları teslim almadan önce, kentin sınırları dışında ortaya çıkmıştır.

